

PEYAMİ SAFA'NIN EDEBÎ ROMANLARINDA BATILILAŞMA PROBLEMİ VE DİNÎ HAYATIN İZLERİ

Mustafa ÖZBALCI*

Giriş

Hiç şüphe yok ki **Peyami Safa** (1899-1961), son dönem kültür, sanat, edebiyat ve düşünce hayatımızın en dikkate değer şahsiyetlerinden birisidir. **Muallim Nâci** (1850-1893)'nin "*şâir-i mâder-zâd*" (anadan doğma şâir) olarak nitelediği şâir **İsmail Safa** (1867-1901)'nin oğludur. Soyunda, uzak yakın akrabaları arasında başka şâirler, sanatkârlar ve ilim adamları da olan **Peyami Safa**, içinden çıktığı aile çevresinin bütün bilgi birikimini, zengin kültürünü ve sanat yeteneklerini tevârüs etmiş gibidir. Hârîka çocuklardan biri olarak dünyaya gelmiş, zaman içinde zekâsı parlak, ufku geniş, kültürü zengin, sanat ve yazma yeteneği yüksek bir kalem sahibi olarak temâyüz etmiştir.

Sağlığı pek iyi olmamasına, cılız cüssesine rağmen zekâsı ve insanî hayrete düşüren çalışkanlığı sâyesinde sıkıntılarla dolu hayat merdivenlerini adım adım tırmanmış, küçük yaşlarda öksüz kaldığı için devamlı çalışmak ve yazmak zorunda kalmış, bu sebeple de düzenli bir tahsil yapma imkânı bulamamıştır. Ancak çok erken yaşlarda ve mükemmel bir şekilde öğrendiği Fransızcası ile Batı'daki sanat, edebiyat, hattâ psikoloji ve felsefe sahaslarındaki gelişmeleri ve fikir hareketlerini çok yakından izlemiş, yerli ve yabancı pek çok değerli ilim ve sanat eserini hiç durmadan ve büyük bir iştiaqla okumak sûretiyle kendi kendisini fevkalâde yetiştirmesini de bilmiştir. Bu bakımdan denilebilir ki, kültür ve edebiyat hayatımızda "*hâce-i evvel*" (ilk öğretmen) lâkabı ile de tanınan **Ahmet Mithat Efendi** (1844-1912)'den sonra kalemi ile geçinen ve kendi kendisini yetiştirmiş olan (**otodidakt**) aydın tipinin en dikkate değer temsilcilerinden bi-

* (Doç.Dr.) Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

risidir. Kendine has üslûbu, Türkçe'yi kullanmada gösterdiği üstün başarı, dikkat ve titizlik, eserlerinin çokluğu ve zengin muhtevaları itibariyle ona **Türk Dostoyevski'si** diyenler bile olmuştur.

Millî hayatımızı ve millî ruhumuzu iplik iplik dokuyan maddî ve manevî değerlere sâhip ve hâkim bir yazar olan ve milletimizin mizâcına, ruhî hasletlerine ve imânına uygun bir gazetecilik hayatı ve mücadelesi sergilemiş olan **Peyami Safa**, şüpheci, tenkidçi ve araştırmacı karakteri ve devamlı okuması sâyesinde Batı düşüncesinin temel değerlerini de çok iyi kavramıştır. Sonra da bütün bu zengin bilgi birikimini ve kültürünü, doğuştan getirdiği üstün sanat yeteneği ve parıltılı zekâsı ile işleyerek değişik sahalarda yüzlerce kaliteli ve muhtevalı esere imza atmıştır. Roman ve hikâyeden tiyatroya, fıkra, sohbet, deneme ve röportaj gibi dergi ve gazete yazılarından araştırma ve inceleme kitaplarına, ilmî ve fikrî makalelere varıncaya kadar sayıları binleri bulan yazı yazmış, felsefe, sosyoloji ve psikolojiden hukuk, tıp ve târihe, edebiyattan musikî, resim ve öteki güzel sanat dallarına kadar hemen her alanda kalem faaliyeti göstermiştir. **Peyami Safa**, yılmadan ve yorulmadan çalışarak ve çok okuyarak farklı kaynaklardan iktisap ettiği ansiklopedik seviyedeki bilgiyi, zihninin havuzunda harmanlayıp yoğurmak sûretiyle onları her zaman ve mekânda kolayca kullanabileceği zengin bir kültür hâline dönüştürmüş, bu sâyede uzun yazarlık hayatı boyunca ve çok değişik platformlarda mücadele etmekten ve polemige girismekten çekinmemiştir. Her konuda söylenecek sözü bulunan kuvvetli bir yazar olduğunu her fırsatta göstermiştir. Onun dikkati çeken en önemli vasıflarından birisi, herşeyi büyük bir istekle okuyup öğrenmeye çalışan, geniş ufuklu, hür düşünceli, çok kültürlü ve çok yönlü bir aydın ve bir gazeteci olmasıdır. Gazeteci olarak basın-yayın hayatımızın belli bir dönemine damgasını vurmuştur.

Gerçek mânâda bir imân ve ahlâk adamı olan **Peyami Safa'nın** bütün kitap ve yazılarının esas dokusunu batılılaşma düşüncesi ile millî ve manevî değerlere bağlılık ve saygı teşkil eder. Ömrü boyunca bu değerlere ters düşen bütün fikir ve hareketlerle üstün bir irâde gücü ile yılmadan mücadele etmiş, toplum hayatımızı sarsan ve onu bir buhran içine sürükleyen her türlü sosyal mesele ile insanın ruhî hayatı üstünde ısrarla durmuştur. Onun görmezlikten geldiği, kayıtsız kaldığı hiçbir insanlık meselesi yoktur. Bütün yazarlık hayatı bo-

yunca onu daha ziyâde ahlâk ve fazilet problemleri ilgilendirmiş, fert ve cemiyet bazında ahlâkî olanın, hakka, adâlete, iyi ve güzele uygun düşenin yanında yer almış, millî ve manevî mukaddeslere bağlılığı, insanı yücelten değerlere saygıyı telkin ve tebliğ etmeğe gayret göstermiştir.

* * *

Başta *Türk İnkılâbına Bakışlar*¹ ve *Doğu-Batı Sentez*² gibi fikrî konulu eserleri olmak üzere, dergi ve gazetelere yazdığı fıkra ve makalelerle bir sistem hâlinde takdim ettiği düşüncelerinden anladığımız göre, **Peyami Safa**, hemen her yazısını önemli ölçüde bir ruh ve ahlâk buhranı yaşadığına inandığı bir toplumun yazarı olarak kaleme almıştır. Ona göre, Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda **Darwin**³ ve **Freud**⁴ gibi batılı bazı teorisyenlerin ortaya attığı görüşler ve bu savaşın sebep olduğu yıkımlar ve bunalımlar cemiyetlerin dengesini bozmuş, inanç sağlamlığına ve geleneklere bağlı nizamları altüst etmiştir. Buna ilâve olarak bizim toplumumuz bütün kurum ve kuruluşları ile çok yoğun bir batılılaşma hummasına da kapılmıştır. Bilen bilmeyen herkes, Batı kültür ve düşüncesinin peşine takılmış, ona kurtuluşun ve medenileşmenin sihirli bir değneği olarak sarılmıştır. Cumhuriyet kurulmuştur, ama savaşın yarattığı kargaşa ortamı, yol açtığı bütün bunalımlar fert ve cemiyet bazında tesirlerini sürdürmektedir. Bu arada, hızla Batı'ya açılan toplumumuzda bize yabancı görüş ve düşüncelerin, dinî ve millî değerlerimizin karakterize ettiği hayat tarzımıza uymayan ideal ve ideolojilerin gittikçe ağırlığını hissettirmesi, hattâ resmileşmesi, ister istemez karşı tepkileri de beraberinde getirmiştir.

Gerçek bir aydın, tam bir entelektüel olan **Peyami Safa**, yazdıklarıyla, tutum ve davranışlarıyla işte bu karşı tepki grubunun içinde, hattâ başında yer almakta gecikmez. O, serbest düşünen bir yazar ve gazetecidir. Tez, antitez ve sentez merhalelerini geçirmesi gereken diyalektik bir düşünce tarzını benimsemiş, doğruya varmada mutlaka araştırmanın ve bilerek, inanarak hareket

1. **Peyami SAFA**, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.
2. **Peyami SAFA**, *Doğu-Batı Sentezi*, Yağmur Yayınevi, İstanbul 1963.
3. **Charles DARWIN** (1809-1882): Canlıların doğrudan yaratılmayıp bir tekâmül sonucu bugünkü hallerini aldıklarını, devamlı bir gelişme içinde olan canlıların bu özellikleri sebebiyle değişen dünya şartlarına uyabildiklerini ileri süren İngiliz ilim adamıdır.
4. **Sigmund FREUD** (1856-1936): Ruhla şuurun farklı şeyler olduklarını ileri sürerek *Psikiatri* adı verilen ruh hekimliğinin kurucusu olan Yahudi asıllı bir tıp bilginidir. Avusturyalıdır.

etmenin lüzumuna inanmıştır. Tanzimat'tan beri aydınlarımızı peşinden koşturan batılılaşma ülküsünün de en yılmaz savunucularındandır. Batılılaşmayı Atatürk İnkılâpları'nın da, millî ve medenî bir devlet olmanın da temeli sayar. Fakat körükörüne, bilgisizce ve şuarsuzca yapılan bir batı taklitçiliğinin de karşısındadır. **Attilâ İlhan**'ın ancak 1970'li yıllarda bir kitabının adı yaptığı *Hangi Batı*⁵ sorusunu yıllar önce sorarak bunun cevaplarını aramak ihtiyacını duymuş olan **Peyami Safa**'ya göre, biz batılılaşmaya değil, bir doğu-batı sentezine muhtacız. Çünkü uzun bir zaman dilimi içinde çok farklı iki kültür dünyası arasında sıkışıp kalmış insanımızda bu ikilem (**dualizm**) bir şaşkınlık yaratmış, onda bir boşluk duygusu peydâ etmiştir. Önce onu içine düştüğü bu aşağılık duygusundan, bu kompleksten kurtarmak lâzımdır. Batılılaşmak, yani Batı'da gelişmiş olan medeniyete yönelmek bizim için elbet bir ihtiyaçtır. Hiçbir akli başında aydın bunu inkâr edemez. Ama önce Batı'yı tanımak, onun temelinde yatan düşünceyi kavramak şarttır. Batı medeniyeti dediğimiz şey, eski Yunan ve Romadan gelen değerlerin, Hıristiyan ahlâkı ile daha da kuvvetlenmiş bir ter-kibinden ibârettir. O sadece pozitif düşünce, müsbet ilim ve teknoloji demek de değildir. Sonra her toplumun bir başka toplumdaki almasına imkân olmayan değerleri vardır. Millî karakteri ve kültürel kimliği oluşturan bu değerlerin, millî hayatın devamı için korunması şarttır. Aynı husus Batı medeniyeti içinde yer alan öteki milletler için de sözkonusudur. Nitekim Avrupa'da yaşayan pek çok millet vardır, fakat hiçbirisi ötekine benzemez. Tam tersine hepsi, kendi kendisi olarak kalmak için çırpınıp dururlar. Bu gayet tabiidir. Çünkü medenî olmak ille de kendi kendimiz olmamak, millî kimliğimizi değiştirmek değildir. Taklitte, birtakım moda tedbirlerle bir toplumun hayatını nizama sokmak nasıl mümkün değilse, bunun çâresi Batı'daki hayat tarzının sathî ve bilgisizce yapılan bir taklidi de değildir. O itibarla, Batı medeniyeti ile bir senteze giderken, toplumumuzun millî ve dinî karakterini yapan değerleri bu sentezin hamuruna en uygun bir şekilde katmamız şarttır. Aklın da, ilmin de gereği budur.

"Batı medeniyeti, modern şekilde var olabilmek için, Hıristiyanlıktan altı asır sonra doğan İslâmiyeti bekledi."⁶ diyen **Peyami Safa**, esasen iki medeniyetin içten ve derinden bir münasebet içinde bulunmasının gereğine inanır. Çünkü ona göre, Doğu Batı'ya ne kadar muhtaç ise, Batı da Doğu'ya o kadar

5. **Attilâ İLHAN**, *Hangi Batı*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1976.

6. **Peyami SAFA**, *Seçmeler* (Hazırlayanlar: Faruk K. Timurtaş - Ergun Göze), Bin Temel Eser Dizisi, No.42, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s.89.

muhtaçtır. Bunun şuurunda olan Batı, asırlardan beri Doğu ile gizli ve devamlı bir hesaplaşmanın içindedir. Batı medeniyetini yapan ve zenginleştiren faktörler arasında Batı'nın Doğu'dan aldığı ve hazmettiği pek çok değer vardır. Batı yüzyıllar boyunca Doğu'yu sâdece maddî yönden değil, manevî yönden de sömürmüş, Doğu'nun ilim ve sanat güneşinden daima aydınlanmışır. İşte bunu görememek, Batı medeniyetini teşkil eden unsurlar arasında, batılıya zengin bir iç hayatı kazandıran dinin, ruh ve ahlâk değerlerinin rolünü bilememek; Batı'yı bir turist gözü ile görüp Avrupa medeniyetini sâdece teknik ve endüstri medeniyetinden ibâret sanmak ve gelişip ilerleme imkânlarını yalnız müsbet ilim ve materyalist felsefede aramak⁷, bizim devamlı bir yanılmamız ve handikabımız olmuş, Batıcılık bizde bir sistemden ziyâde, dinî taassuba karşı medenî ihtiyaçların sezilişinden doğan bir terakkî ihtiyakı olarak ve maalesef sâdece dağınık bir seçkinler zümresinin sistemsiz özelemlerinden ibâret kalmıştır⁸. Oysa biz, **Peyami Safa**'nın dediği gibi, din ve devrim yobazlarını aşan bir sehtezin âhengine muhtacız⁹. Çünkü yabancı bir medeniyeti ya toptan reddetmek veya toptan benimsemek gibi iki tepkinin dışında üçüncü bir şans daha vardır, ki o da, bu milletin yabancı bir medeniyetle kendi millî ve dinî geleneklerini uzlaştıran âhenkli bir sentez yaratabilmesidir¹⁰.

Peyami Safa, Doğu'da herşeyin kötü, Batı'da ise iyi olduğu görüşüne katılmaz. Fakat Türk ve müslüman olduğu kadar Avrupalı gibi yaşamak ve düşünmek zorunda olduğunu söylediği Türk milletinin Batı'dan alması gereken bazı değerler olduğuna da inanır. Bunu gerçekleştirmek için ise, ona göre Türk düşüncesinin, Batı düşüncesinin temel unsurları ile devamlı temas ve münâsebet içinde bulunması şarttır. Tanzimat'tan beri o kültürden alınan bilgi ve fikir goncaları, ancak bu yolla dağınıklıktan ve perişanlıktan kurtularak bizim derdimizin çâresi olabilirler. Batı'ya şuuruzca, bilgisizce, plansız ve programsız bir şekilde yönelmenin bize kârdan çok zarar verdiğini, maalesef Tanzimat'tan beri de hep böyle hareket edildiğini savunan **Peyami Safa**'ya göre yapılacak iş, Batı ile ölçülü ve şuurulu bir hesaplaşmaya girişmek, onda olup da bizde bulunmayan ilmin ve tekniğin verimlerini alarak onları kendi değerlerimizle terkip etmektir. Bu karşılıklı bir alışveriş şeklinde olacaktır. Zira yukarıda da ifâde

7. a.g.e, s.278.

8. **Peyami SAFA**, *Türk İnkılabına Bakışlar*, s.35.

9. **Peyami SAFA**, *Doğu-Batı Sentezi*, s.125.

10. *Seçmeler*, s.320.

ettiğimiz gibi Batı'nın da bizden alması gereken değerler vardır. Batı bugün pozitifizmin, dar bir ilim ve teknoloji düşüncesinin cenderesine sıkışıp kalmıştır, boğulmak üzeredir. O da kendisini güçlü kılan temel manevî değerlerin, köklü Hıristiyan ahlâkının dejenere olmasından şikâyetçidir. İlimin ve teknolojinin ilerlemesi, refahın kapılarını aralarken, maalesef dinin gücünü azaltmış, ahlâkî (etik) değerleri sarsmıştır. Bugün Batı toplumlari, refah seviyelerine rağmen mutsuzluğun ve huzursuzluğun en derinini, en yoğununu yaşamaktadırlar. Onlar da huzurlu bir toplum yaratmak için yalnız müsbet ilimlerin, teknolojiadaki ilerlemelerin yetmediğini görmüşler, bu yüzden de yeni bir arayışa, kendilerini huzura kavuşturacak, madde-mânâ dengesini kuracak yeni bir mistisizmi bütün değerleriyle hayatlarına geçirmenin gayreti içine girmişlerdir. **Peyami Safa**'ya göre Batı'nın kendisi bugün himmete muhtaç bir dededir ve bugünkü Batı bizim özeneceğimiz, gıpta edeceğimiz bir manzara arz etmemektedir. Batı içine düştüğü manevî boşluğu gidermek için yepyeni felsefe, sanat ve edebiyat hareketlerinin ardına düşmüştür, bunu kısa zamanda sonuçlandırmak için yine ezeli sömürü kaynağı olan Doğu'ya yönelmiştir. İçten içe bir çürüme ve yıkılma süreci içinde bulunan Batı'ya yeni bir ruh, yeni bir çehre vermek isteyenlerin yüzü yine Doğu'ya dönmüştür. Batı'nın muhtaç olduğu yeni terkinin kültür, sanat ve duygu plânındaki malzemesini ona yine Doğu verecektir. Bu başlamıştır, devam etmektedir. **Peyami Safa**'ya göre, Batı'nın bu yüzünü göremeyen bizdeki Batı hayranlarının bu bilgisizliği onları yanıltmakta ve bir taklitçilik girdabına sürüklemektedir. Onun karşı olduğu tavır da budur. Yoksa, hep ifâde ettiğimiz gibi, o gerçek ve bize gerekli olan bir batılılaşmanın başta gelen bir savunucusudur. Endişe ve tedirginlikleri, batılılaşalım derken kendi millî kimliğimizi kaybetmek korkusundan ileri gelmektedir. İşin içinde Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan olmak vardır. Kendi köklerinden koparak hayatta kalmış, gelişip güçlenmiş bir millet tarihte yoktur. Esasen "Türkiye'nin sorunu batılılaşmak sorunu değildir, modern kişiliğini bulmak sorunudur. Bu arada yok-sulluktan kurtulmak, endüstrileşmek, şehirleşmek sorunudur."¹¹

* * *

Batılılaşma probleminden sonra **Peyami Safa**'nın düşünce dünyasının temel dayanaklarından ikincisini din, yani İslâmiyet teşkil eder. Din karşısındaki tavrı bir ilâhiyatçı tavrı olmaktan çok bir ahlâkçı (moralist) tavrı olan **Peyami Safa**, dinsiz ve ilimsiz bir medeniyet olamayacağına, bu ikisinin birbirlerine mut-

11. *Hangi Batı*, s.104-105.

laka muhtaç olduklarına inanır ve **Einstein**'in¹² "İlimsiz din kör, dinsiz ilim topaldır." sözünü sık sık tekrarlar. Tıpkı İngiliz filozofu **Bacon**¹³ gibi, ona göre de, adâlet, yönetim ve hazine ile birlikte devletin dört ana direğinden biri olan din sarsılacak ve güçsüz düşecek olursa, o toplumda insanların işi Allah'a kalmıştır¹⁴. Zira din, sanat ve ilimle birlikte insanoğlunun yetiştirdiği kültür ve medeniyet ağacının en kuvvetli köklerinden birini teşkil eder. O itibarla, toplumumuzun her türlü meselesine onun dinî ve millî karakterine uygun çözüm yolları teklif eden **Peyami Safa**'nın, sanatını daima metafizik bir temele dayadığı ve onu devamlı o temel kaynaktan beslediği görülür. Devrin büyük şâiri **Necip Fâzıl** (1905-1983) ile aralarındaki dostluğun (belki de zaman zaman görülen anlaşmazlıkların) mizaclarındaki benzerliklerden ileri geldiği söylenebilir. Her ikisinin sanatının mihverinde, dıştan ziyâde içe yönelmek, maddeden çok mânâyâ eğilmek, suflî olandan fazla ulvî olanın peşinden koşmak, müşahhas olandan hareketle mücerred olana ulaşmak gayret ve cehdi vardır. Mânâyâ daha yakındırlar ve öteki âlemlerle (mâverâ) ilgilidirler. Felsefeye ve metafiziğe yatkınlıkları vardır. Birinin şiirle, ötekinin romanla ve başka birtakım yazılarıyla yaptıkları, netice itibarıyla bizi aynı ilâhî bir menzilde buluşturma gayretinden ibârettir. Her ikisi de Allahsız ve imânsız bir dünyada, sâdece nefsinin kulu kölesi olmuş, yalnız maddenin, yiyip içip eğlenmenin rüyasını gören, kendisini aşip kâinatın ve kendisinin varoluşundaki büyük sırrı idrâk edemeyen insanın bu dünyadaki yalnızlığına, çâresizliğine işâret ederler. O insanın huzur bulması, mutlu olması onlara göre mümkün değildir.

Hassâs ve şâir yaradılışlı, sezgi gücü yüksek, zeki ve çevresini hep tahlilî bir gözle görüp değerlendiren **Peyami Safa**'da, otokritik ve otokontrol mekanizmaları bir hayli gelişmiştir. Şüphe ve tenkid, "Şüpheden doğmayan her imân piçtir."¹⁵ diyen **Peyami Safa**'nın başta gelen iki özelliğidir. Çocuk yaşlarından itibaren Allah'a daima inanmış, fakat bu inancını hep kontrol altında tutmayı da bilmiştir. "Benim imânım, şüpheye karşı, adım adım kazanılmış bir dikkat, inceleme, tenkid ve bilgi zaferidir."¹⁶ diyen yazarın inancı, öyle sıradan,

12. **Albert EINSTEIN** (1879-1955): Bulduğu "rölativite" nazariyesi ile modern ilmin gelişmesine çok önemli katkılarda bulunmuş olan Nobel sahibi Alman fizikçisi.

13. **Francis BACON** (1561-1626) : Hukuk ve politika tahsil etmiş, ülkesinde şövalyelik, lordluk, şansölyelik gibi geçerli ünvanlara lâyık görülmüş tanınmış bir İngiliz filozofu ve yazarı.

14. **Francis BACON**, *Denemeler* (Çev. Akşit Göktürk), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1968, s.88.

15. **Ergun GÖZE**, *Peyami Safa*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 750, Ankara 1987, s.7.

16. *Seçmeler*, s.69.

dışarıdan yapılan birtakım telkinlerle elde edilmiş bir inanç değildir; köklü, temelli, aklî ve mantıkîdir. Ona göre, din âlimi imân ettikten sonra tetkik eden insan değildir. Bu, skolâstiktir. Din âlimi tetkik ettikten sonra imân eden adamdır¹⁷. Zaten yukarıda zikrettiğimiz sözlerinden de anlaşılacağı üzere, o herşeye önce şüphe ile bakar, aslını, sebebini araştırır, ancak bundan sonra kabul veya reddeder. Onu tahlil ve tenkide sevkeden de mizacının bu özelliğidir. **Peyami Safa**, düşünen, sorgulayan bir aydındır. Sorgusuz sualsiz, tenkidsiz kontrolsüz hiçbir şeyi kabul etmez. İmânına şüphe ve tereddüdün çeşitli labirentlerinden geçtikten sonra ulaşmıştır. Hâdiseler karşısındaki ataklığı ve cesâreti de bilgi ve imânının sağlam ve temelli oluşundan ileri gelir.

Gerçekten temelli bir kültürün ışığı ile dimağını sürekli besleyen **Peyami Safa**'ya göre, ferdî ve sosyal ahlâkın en geçerli ve değerli olanı ancak dinden çıkabilir. O, dinin hakikatlerine yükselmiş bir cemiyet nizamı özler. Çünkü ruhları şeytanla barışık insanların kendilerine de, toplumlarına da faydalı olamayacaklarına inanır. Onun için dini, bir ruhî kuvvetler menbağı olarak algılamak ve insanı ona göre eğitmek lâzımdır. Zira içerdeki şeytanı öldürmenin ve insandaki kötülük eğilimlerini sindirmenin yolu imândan geçer. Anarşist ve makyavelist düşünce ve çıkışların panzehiri de budur. **Peyami Safa**'ya göre, "Ucu Allâh'a varan manevî değerlerin üstün güzelliğini insanlara kabul ettirdiğimiz gün, para sâdece asgarî bir refah vasıtası hâlinde kalacaktır."¹⁸

Görüldüğü gibi **Peyami Safa** ruhçu (spiritualist) bir felsefenin ve dünya görüşünün savunucusudur. O itibarla da dini, milleti yapan en önemli faktörlerden biri olarak yüceltmek isteyen, dindeki derinliği, ilâhîliği duyan, sindiren ve nihâyet bunları bir hayat tarzı olarak benimseyen insanlara hem saygı duyar, hem de her fırsatta onlara saygıyı telkin eder. Bütün eserlerinde bilhassa ruha ait endişe ve tedirginlikler taşıdığı, bütün dikkat ve hassasiyetini bazan zarif ve kibar, fakat daha çok da sert ve acımasız bir şekilde bu nokta üstünde yoğunlaştırdığı görülür. Ancak onun her türlü inançsızlığa ve Allahsızlığa (athéisme) ne kadar karşı ise, kaderci (fatalist) düşüncenin de o kadar karşısında olduğunu ifâde etmek lâzımdır. O, zamanının geçerli olan bütün sosyal görüşlerine sâhip, Batı kültür ve düşüncesinin hamuru ile yoğrulmuş bir Türk entelektüeli olmasına rağmen, modernizmle mistisizmi bağdaştırmada hiç bir

17 a.g.e, s.172.

18. a.g.e, s.77.

zaman sıkıntıya düşmeyen bir sanatkâr kimliği taşır. İslâmiyetin ilerlemeye ve medenileşmeye engel bir din olmadığı üstünde ısrarla dururken, din yobazları ve mutaassıplarla mücadele etmekten de geri kalmaz. Din simsarlarından, bizzat dinin de aleyhine olan hurafelere din diye bağlananlardan hiç hoşlanmaz. Ona göre, "Müfrit dincilerimizle müfrit devrimcilerimiz aynı zihniyete sahiptirler ve aynı hatâyâ, düşmektedirler: Din yobazları müslümanlığın muazzam bir İslâm medeniyeti yaratacak kadar medenî ve müsamahalı bir din olduğunu anlamıyor, batı medeniyetinin ve modern dünyanın icâplarını reddediyorlar; devrim yobazları batı medeniyetini yaratan ve yaşatan âmiller arasında dinin ve manevî değerlerin rolünü anlamıyor, bunu gerilik sanıyorlar."¹⁹ Savundukları müslümanlığın ve Avrupalılığın gerçek mâhiyetlerini bilip tanımadan onları körükörüne savunan bu iki yobaz tipin en önemli vasfının tenkide tahammülsüzlük olduğuna da işâret eden yazara göre, "Bugün bütün dünyada kullanılan mânâsıyla fanatik, kendi inancının zaferi için ihtiras duyan, müsamaha tanımayan, gerekirse şiddete başvurmaya hazır adam demektir."²⁰

Peyami Safa, maddeciliği ve dinsizliği Batı medeniyetinin hâkim vasıfları arasında saymaz. Tam tersine, dinin bugün bütün Batı memleketlerinde zengin ve muhteşem kilise teşkilâtlarıyla, siyasî partilerle, din okulları ve üniversitelerle yaşamağa devam ettiğini²¹ ifâde eder. Öte yandan, dünyanın en dindar milletlerinden birisi de Amerikalılardır²². Fakat, **Peyami Safa**'nın da işâret ettiği gibi, madde ve teknik medeniyet plânında dünyanın en ileri memleketlerinden biri olduğunda kimsenin şüphe edemeyeceği bu ülkenin cumhurbaşkanları **İncil**'e el basarak yemin ederler. Bu imân o milletin akıllara durgunluk veren ileri hamlelerine hiçbir zaman engel olmamış, bilâkis Amerika'da sosyal hayatı inceleyen bütün ilim adamlarının da kabul ettikleri gibi en kuvvetli yükseliş âmili olmuştur²³. Yine onun belirttiği gibi, başta Amerika olmak üzere birçok laik memlekette, mahkemelerde **İncil**'e el basmayanların şahitliği makbul değildir ve okullarda din öğretimi mecburidir²⁴.

19. a.g.e, s.307.

20. a.g.e, s.79.

21. *Doğu-Batı Sentezi*, s.76.

22. *Seçmeler*, s.92.

23. a.g.e, s.113.

24. a.g.e, s.102.

Sevgi, merhamet, hoşgörü, yardımlaşma ve acıma gibi yüce duygular, insanı insan yapan değerlerin başında yer alırlar. Bunlar da ancak, din ve maneviyata sarılmakla, köklü ve doğru bir din eğitimi almakla elde edilebilirler. Bu tür duygularını kaybetmiş, dinin hakikatlerini sindirememiş insanların oluşturduğu toplumlarda kavgaya, gürültüye, zulüm ve haksızlıklara daha fazla rastlandığı görülmüştür. İnsanları manevî bir boşluğa düşen toplumlarda nizamı sağlamak, anarşizme engel olmak bir hayli zordur. Örnekleri hep görüldüğü üzere, madde-mânâ dengesini kuramayan bir medeniyetin ömrü az olur. O yüzden, tarih boyunca inançlara, yerleşmiş ve gelenekleşmiş cemiyet nizamına karşı vaki saldırılar karşısında huzurun tesisi için temeli dinî inançlar olan bir ahlâk hayatının gereğine daima ihtiyaç duyulmuştur. O bakımdan, bizim korkmamız gereken şey, dinî ve manevî değerleri toplumun strüktürüne daha fazla katmak değil, onları yanlış anlamak ve yanlış yorumlamak olmalıdır. İslâmiyet, gerçek çehresiyle görüldüğünde anlaşılacağı üzere, insanı her iki dünyası ile kucaklayan mükemmel bir dindir, tam bir hayat nizamıdır. Bunun içindir ki **Peyami Safa**, toplumumuzun artan meselelerinin halli için İslâmiyete sarılmanın ve onu mutlaka doğru anlayıp uygulamanın önemine defalarca ve ısrarla işâret eder. O, İslâmiyetin ilerlemeye engel olduğu görüşünü saçma bulur ve şiddetle reddeder. Çünkü inanır ki, bizim ilerlememize engel teşkil eden İslâmiyet değil, bize öğretilen müslümanlıktır: Yanlış ananeler ve hurafelerdir²⁵.

Laik bir dindar olan **Peyami Safa**'ya göre, fert ve toplum için mutlaka gerekli olan dini reddetmek çok yanlış bir davranıştır. Ona göre, gerçek mânâda laikliğin korunması da ancak dinin gelişmesi ile mümkün olacağı için²⁶, dini, ferdin ve toplumun hayatından çıkarmak yerine, tam tersine onu gerçek çehresi ve misyonu ile ve en iyi şekilde kavratmak lâzımdır. Meselâ İslâmiyet, bizim insanlarımızı bir millet olma şuuru etrafında toplayan başlıca faktörlerden birisidir. Şimdi onu tutup Türk'ün hayatından çıkarmak, silip atmak olacak şey midir? Bu, bir insanı çırılçıplak soyup meydanın ortasına atmak gibi saçma bir şey olur. Bu, millet kavramına da aykırıdır. Zira târih, dinsiz, inançsız bir milletin yaşadığına pek tanıklık etmemektedir.

Peyami Safa, "*muhafazakârlık*" ve "*irtica*" konularında da fevkalâde enteresan ve doğru görüşlere sahiptir. Ona göre fertler için hâfıza ve itiyad ne ise,

25. *Türk İnkılâbına Bakışlar*, s.36; *Seçmeler*, s.271 vd.

26. *Seçmeler*, s.40.

cemiyetler için târih ve gelenek odur. Târihsiz ve geleneksiz millet yoktur. Târihini kaybeden millet hâfızasını ve şuurunu kaybetmiştir. Geleneklerini tepen bir millet, kazanılmış itiyadlarını, memleketini kaybetmiş, hayat karşısında şaşkın ve beceriksiz, kendini reflekslere ve hayvanî içgüdülere terketmiş bir millettir.

Her memlekette bu kendini unutma ve kendini kaybetme tehlikesini önlemeğe çalışan bir muhafazakârlık cereyanı vardır. **Muhafaza-i nefs "kendini koruma"** içgüdüsünün sosyal şuur ve hareket kazanması demektir.

Muhafazakârlık târihçi ve gelenekçidir. Bugünü düne bağlayan zengin tecrübe ve kültür mirasının bekçisidir. Dünsüz bugün ve bugünsüz yarın olamayacağını bilir. Cemiyetin geçirdiği zarurî inkılâpların geçmişe ait değerleri yok etmemelerini ister ve cemiyetin kendi benliğine sadık kalmak için her türlü ölçüsüz değişmeye karşı mukavemetini temsil eder. Muhafazakârları olmayan bir millet yoktur²⁷.

Peyami Safa'ya göre, cemiyetin benliği hep hareket hâlinindedir, statik değil, dinamiktir, bir sürekliliktir. Olduğu yerde kalan bir benlik değildir. "*Hâl-i hâzır*" dediğimiz şey, hakikatte geçmişi geleceğe bağlayan bir köprüdür. Bir ucu dünün, öbür ucu yarının tarihindedir. Sosyal benlik, geleceği her an kendisine katan bir geçmişin şuuruyla kendi kendisine sadık ve eşit kalır; fakat geleceğe yöneldiği her yeni tecrübeyle zenginleşir. Muhafazakârlık bu yeniliğe karşı koymamak zorundadır. Ancak onun geçmişe ait değerler hazinesini tahrip etmesine meydan vermemekle mükelleftir. Muhafazakârlık eskiyi muhafaza eder, fakat yeniyi tepmez; teptiği zaman "*irticâ*" olur²⁸.

Geçmişe dayanmayan bir gelecek elbet düşünülemez. Bunu kabul eden her akıl sahibi takdir eder ki, **Peyami Safa**'nın görüşleri, millet kavramına ve sosyoloji ilminin ortaya koyduğu ferdî ve içtimaî gerçeklere tamamiyle uygundur. Bütün bunlardan sonra onu, "*hâl-i hâzır*", dünü yarına bağlayan bir köprü olarak algıladığı, geçmişten kopmamayı telkin ettiği ve dünün bugün için de gerekli olan kimi değerlerini savunduğu için, anakronizmin inatçı temsilcilerinden biri saymak, herhalde önyargı ile verilmiş bir karar olmak gerekir. Bize göre, son devrin bir başka ünlü romancısı **Kemal Tâhir** (1910-1973) için söylenmiş olan

27. a.g.e, s.158.

28. a.g.e, s.158-159.

"Gününden gerilere uzanması, gününde yapılması gerekeni aramasındandır."
sözü²⁹, **Peyami Safa**'ya da çok uygun düşmektedir.

* * *

Bu yazının başlığı ilk bakışta **Peyami Safa**'nın dini konulu romanlar yazan, düşünce projektörünü devamlı İslâm coğrafyasında gezdiren bir yazar olduğu izlenimi verebilir. Gerçek elbet bu değildir ve esasen yukarıdaki açıklamalar bunu önlemek için yapılmıştır. Eğer romanları ve romancı kimliği üzerinde dikkatlice durulursa görülür ki, onda dindışı (profane) unsurlar çok daha çeşitli ve zengindir. Onun natüralist bir romancı olduğunu söylemek belki daha doğru olur. Romanlarında din ve dine ilişkin hususlarda titiz davranmasının sebebi, dinin fert ve cemiyet için lüzumuna inanmış olmasından ileri gelmektedir. Öteki bütün yazıları gibi romanları da dinî tezâhürler, motifler ve semboller bakımından bir zenginliğe sahiptir. Bazı roman şahısları vasıtasıyla bu konudaki düşüncelerini telkine çalışmıştır. Şahıslarının dinle ilgileri de ancak bu ölçüdedir. Hepsi o kadar. Yoksa önemli roman şahıslarından hiçbiri fanatik (fanatique) mânâda dindar olmadığı gibi, hiçbiri yine böyle bir din hayatının savunuculuğunu da yapmaz.

Peyami Safa, insanın iç dünyasına en uygun şekilde yaklaşmasını bilen bir romancı olarak, dış dünyaya, tabiata ait intibâlarla ruh âleminin meselelerine yöneldiği, asıl ağırlığı insan psikolojisine, onun iç dünyasının tahliline verdiği için, romanlarında dinî hayatın tezâhürlerine, metafiziğe ve felsefeye ister istemez yer vermiştir. Bu bakımdan romanları psikolojik tahlil romanlarının en başarılı örneklerini teşkil eder. **Peyami Safa**'nın bir romancı olarak daima teokratik ve etik eğilimleri ön plâna çıkarıp estetik olanı ihmal ettiği de söylenemez. Çünkü onun edebî romanları, roman dili, roman kurgusu (fiction) ve teknik yapı itibarıyla başarılı bir gelişme çizgisi gösterirler. Bilindiği üzere, başarılı bir romanın başarısı, vak'asından değil, ortaya koyduğu canlı roman kişilerinden ileri gelir. Romancının asıl görevi, kalıcı izler bırakan roman kişileri yaratmaktır. Romanda vak'a bunun sâdece bir vasıtasından ibârettir. Kanaatimizce **Peyami Safa**, roman sanatının bu vasfını iyi bilen ve başarıyla tatbik eden usta bir yazardır. Zira, çok basit sayılabilecek vak'alar çevresinde etli canlı, kompleks yapılı, çok yönlü roman şahısları yaratmayı ve düşüncelerini onlara başarıyla temsil ettirmeyi bilmiştir.

29. **Naci ÇELİK**, *Romanda Hesaplaşma*, Bilgi Basımevi, Ankara 1971, s.26.

Ferdin kendi dünyasında olduğu kadar cemiyet hayatında da madde-mânâ dengesinin kurulmasından yana olan **Peyami Safa**, bazı roman şahıslarına bunun savunulmasını âdeta bir misyon olarak yükler. Bir kısım roman şahıslarını bu görüşe karşı bir tavra sokmak sûretiyle karşılıklı bir tartışma ortamı yaratır. Pek çok eserinde görülen materyalist-spiritüalist çatışmasının sebebi budur. Romanlarındaki başarılı tipler bu çatışmada daima spiritüalist (ruhçu) görüşün temsilcileridir. Yazar özellikle bu tipleri öne çıkarır, sıvriltir ve sevimli hâle getirir. Tasavvurlarını, fertlerde ve cemiyette görmek istediklerini, beklentilerini bu tipler vasıtasıyla deklare eder. Böylece kendi düşüncesinin galip gelmesini sağlar. Zaten onun bir romancı olarak yapmak istediği şey de, imân sâhibi bir yazar olarak, İslâmî estetik ve entelektüel seviyede yüceltmek ve cemiyet hayatına buna uygun bir düzen gelmesine yardımcı olmaktır.

Biz bu makalemizde, **Peyami Safa**'nın düşünce dünyasını ana hatları ile değerlendirdiğimiz bu girişten sonra, onun büyük bir çoğunluğunu **Server Bedi müstear** adı ile kaleme aldığı sayıları 70'leri bulan basit konulu mâcera ve tefrika romanları dışında kalan on iki edebî romanında, doğu-batı problemine, fakat daha çok da dinî hayatın tezâhürlerine, dinî sembol ve motiflere, dinle ilgili duygu ve düşüncelere nasıl yer verildiğini gözden geçirmeğe çalışacağız.

* * *

1. Sözde Kızlar

Eski-yeni çatışması, kültürel yozlaşma, batılılaşmanın yanlış anlaşılması ve uygulanması, alafranga yaşayışa özenmenin ortaya çıkardığı "züppe" ve "dejenere" tipler gibi hususlar, çok önemli birer sosyal mesele olarak Tanzimat'tan beri nesiller arasında varlığını hep sürdürmüş ve pek çok edebî eserin de konusu olmuşlardır³⁰. *Araba Sevdası* (1889), *Felâtnun Beyle Râkım Efendi* (1876) bu konuda yazılan romanların ilk başarılı örnekleridir. Cumhuriyet'ten sonraki edebiyatımızda da aynı konuları işleyen *Kiralık Konak* (1922), *Yaprak Dökümü* (1930), *Üç Katlı Ev* (1953) gibi yeni birtakım romanlar daha yazılmıştır.

İşte **Peyami Safa**'nın kitap hâlinde ilk defa 1923 yılında basılan ve ona ilk edebî şöhretini sağlayan *Sözde Kızlar*³¹ adlı romanı da bu mâhiyette bir eserdir.

30. **Mustafa ÖZBALCI**, "Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Romanlarında Ferdî ve Sosyal Tenkit", *On-dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Samsun 1991, Sayı:6, s. 207-220.

31. **Peyami SAFA**, *Sözde Kızlar*, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul 1983, 13. bs. (Bu yazıda zikredilen metinlerle parantez içinde verilen rakamlar romanın bu baskısına aittir.)

Konusunu, Birinci Dünya Savaşı'nın yol açtığı bunalımlar ve yıkımlarla bohem hayatına özenen alafranga tipler, bu hayat uğruna kendi millî ve manevî değerlerine yabancılaştıran dejenere aydınlar teşkil eder. Yazar bütün bu meseleleri yer yer komik ve mizahî ölçüler içinde ele alıp işlerken, taklitçiliğin ve yozlaşmanın sebep olduğu yıkımları da bütün trajik boyutları ile gözler önüne sermiş olur. **Peyami Safa**, aynı konuları şu veya bu ölçüde sonraki romanlarında da ele almıştır. Sırf geçim kaygısı ile yazılmış olan *Sözde Kızlar*'ın önemi de, taşıdığı sanat değerinden ziyâde, yazarın sonraki romanlarının çekirdeğini teşkil etmesinden ileri gelir.

Romanın vak'ası oldukça basittir. Birinci şahsı **Mebrure**, tahsilli, görgülü, piyano çalmasını bilen, namusuna düşkün güzel bir kızdır. Manisa'da otururlar. **Mebrure**, Yunan işgâlinde sonra kaybolan babası **İhsan Efendi**'yi aramak üzere İstanbul'a gelir. Uzak akrabalarından olan **Nafi Beyler**'de kalmaktadır. **Nafi Bey** ölmüştür. Karısı **Nazmiye Hanım**, oğlu **Behiç** ve kızı **Nevin** ile tam bir sefahat hayatı yaşamaktadır. Eve girip çıkanlar belli değildir. Bunların çoğu **Behiç**'in kız arkadaşları ile **Nevin**'in erkek arkadaşlarıdır. Hepsi içkinin, kumarın, ahlâk dışı münâsebetlerin kurbanı olmuş, namus düşkünü kimselerdir. **Behiç Mebrure**'yi de aynı hayatın içine çekmek, onu da yoldan çıkarmak isterse de, bunu başaramaz. Genç kız irâdesi, terbiyesi ve romanın müsbet şahıslarından dürüst ve karakter sahibi iki delikanlının, **Nadir** ve **Fahri**'nin yardımları ile kurtulur. Yaşanılan çirkef hayat, nihayet **Güzide**'yi bitirir, **Belma**'yı öldürür, **Salih**'i de çıldırır. **Mebrure** ile **Fahri** de mutlu bir evlilik yaparlar.

Bu romanda yazar, ahlâkî yozlaşmanın sebebini, büyük ölçüde dinden uzaklaşmaya, köklü ve esaslı bir din eğitiminden yoksun olmaya bağlar. Ona göre **Behiç**'le kardeşi **Nevin** ve onların çevresindekiler, hep bu yüzden birtakım kötü yollara düşmüşlerdir. Sâdece **Belma** gibi bazıları dine (İslâma) sarılmak sûretiyle son anda uçuruma yuvarlanmaktan kurtulabilmişlerdir. **Mebrure** ise, ailesinden aldığı dinî ağırlıklı terbiye sâyesinde bütün zorlamalara rağmen çirkefe bulaşmamış, namusunu ve şerefini koruyabilmiştir. **Peyami Safa**, çıkmakla batmak arasında bocalayan, ümitlerini kaybetmiş roman şahıslarına, dinî değerleri tutunacak bir dal olarak uzatır, çoğunu da bu şekilde kurtarır. Dinde ümitsizliğe yer olmadığı gerçeğinden hareketle, onları çâresizlikleri ile başbaşa bırakmaz, hayata yeniden dönmelerine yardımcı olur. Ona göre insanların sevip bağlanacakları şeyler arasında din de olmalıdır. İmân gücü ile pek çok engel aşılabilir. İnanan insan güçlü insandır. *Sözde Kızlar*'da yazar,

şahısların başından geçen çeşitli olaylar ve onların konuşmaları vasıtası ile bu düşüncelerini ifâde eder. Meselâ romanın müsbet tiplerinden biri olan **Nadir'e**, bir harbi ancak imân sâhibi olanların kazanabileceğini söyletir (s.57).

İnanmak eğilimi insanın tabiatında vardır ve din, inanan insanlar için her zaman değerlidir. Onlar yaşayışlarını buna göre tanzim ettikleri gibi, öteki insanları da aynı ölçüler içinde görmek isterler. Nitekim bunun farkında olan **Behiç**, dinî duyguları kuvvetli olan **Mebrure**'ye tesir etmek için, dini bir silah olarak kullanmak ister ve genç kızın hoşuna gitmek için ona, "... *son derece halûk, bir mahalle beyi gibi akşam ezanında evine gelen, gece sokağa çıkmayan, kadın, kumar nedir bilmeyen, vatanına, dinine pek merbut, melâike gibi bir adam*" (s.112) olduğu intibâi vermeye çalışır. Böylece yazar, inanan insanların nezdinde makbul olmayan bazı durumları söz konusu ederken, **Behiç** gibi din istismarcılarını, dini şahsî çıkarlarına âlet etmek isteyenleri de tenkit etmiş olur. Nitekim **Mebrure** de **Behiç**'e inanmaz.

Yine bu romanda **Peyami Safa**, cami, mescid, minare, ezan sesi gibi dinî unsurları, bir şehrin güzelliğini yapan unsurlar arasında sayar. Manisa'nın bu tür güzelliklerle dolu bir şehir olduğunu söyleyen **Fahri** ile **Mebrure** arasında şöyle bir konuşma geçer:

"Bana Manisa'yı ne güzel hatırlattınız. O ezanları ben de severdim bilir misiniz? Kaç kereler, pencereden başımı uzatarak, mahallemizin köşesindeki mescide müezzinin çıkmasını beklerdim. Bilmem o müezzini tanır mısınız? ... İhtiyar bir adam, titrek sesli, hep sahîden ezan okur, garip nağmeleri vardır" (s.126).

Mebrure bu müezzinle aralarında geçen bir olayı da şöyle nakleder:

"Hiç unutmam, on altı yaşındaydım, bir gece mahallede yangın çıktı, bu müezzin korkmıyayım diye beni evine götürdü, yangının alevlerine bakarak çubuğunu yaktı; ben ağlayacak gibiydim: "Acaba yangın bizim evi yakar mı?" diyordum. Adamcağız, en şefkatli bakışıyla bana dedi ki: "A kızım, a yavrum, yangınlar yalnız tahtaları yakar. Biz tahta mıyız ya? Biz insanız, maneviyatımız var, yangından ne pervamız olacak ki? ... İki rekât namazı nerde olsak kılarız, secde-i rahmana kapanırız." Bana bu sözler ne büyük ideal verdi. Tasavvur edemezsiniz." (s.126).

Bunun üzerine **Fahri** de **Mebrure**'ye, "... *Anadolu'da rastladığı öz*

mü'minlerden, maneviyatı sağlam adamlardan hasretle ve uzun uzun bahseder." (s.126).

Romanına yerleştirdiği bu tür sahnelerle yazar, dinin insan için bir moral kaynağı olduğuna, inanan insanların bir tehlike karşısında Allah'a sığınmalarının, "secde-i rahmana" kapanmanın, onu tesbih etmenin kendilerine büyük bir dayanma gücü kazandıracağına işâret etmektedir.

Sözde Kızlar'da yazar, lüks bir hayat yaşamamanın dayanılmaz câzibesine kapılarak tabii aile çevrelerinden kopan ve bir batağa saplanan genç kızların bu çirkeften kurtulmak için nasıl çırpındıklarını, çektikleri acıları, kurtulunca duydukları sevinç ve mutluluğu da, **Belma'nın** ağzından şöyle anlatır:

"Öyle bir uyanış uyandım ki, ah, Mebrure, bu tavanı basık odamda geçirdiğim geceleri, karyolamı sarsarak, göğsümü yırtarak akladığım geceleri bütün genç kızlar bilseler; ah, Mebrure, benim felâketime habersiz koşan binlerce müslüman kızına bu karanlık odadan haykırabilsem, kısık ve öksürüklü sesimi duyurabilsem; ah, Mebrure, ne diyeyim? Burada, şu karşiki evlerde, başka semtlerde, hattâ uzak yerlerde, denizaşırı memleketlerde, İstanbul'da ve dışarıda yaşayan bazı genç kızlara: "Heyy yollarını şaşırırlar... Vazifelerini unuttular... Ne yapıyorsunuz? Nereye gidiyorsunuz? Bir adım ilerinizde sizi bekleyen çukurları ve kuyuları görmeden nereye? Nereye? diye, avazım çıktığı kadar uzun bir çığlık koparabilsem... Ahh, ahh, tahayyül edemezsin, ne büyük, ne derin bir teselli nefesi alacağım, hattâ bu, son nefes bile olsa." (s.171-172).

Belma başından geçenleri **Mebrure**'ye böyle acı acı naklederken, yazar onun itiraflarını daha tesirli kılmak için konuşmaları arasına sokaktan geçen bir dilencinin "uzun boğumlu, yayık nağmelerle dağılan, ara sıra bir hava cereyanına katılarak büsbütün yakına gelen" (s.176) bir gazelini de katarak şöyle der: "*Bu seste hiç bitmeyen bir şikâyetin boğuk titremeleri vardı: Dilenci Kısas-ı Enbiyâ'nın acı bir menkıbesini söylüyor, sahiden ağlıyan bir sesle hep şu nakaratı tekrarlıyordu: "Yakup ağlar, Yusufum deyu!.."* (s.176).

Belma nihâyet kurtulur, **Mebrure** gibi dine sarılır. Adını da **Hatice** olarak değiştirir. Yeni adını çok sevmektedir. Çünkü bu ona göre "tam bir müslüman Türk kızı ismi"dir. (s.187). Daldığı rüyadan uyanmış, gerçeği görmüştür ama, çok da geç kalmıştır. Büyük bir istekle, hevesle atıldığı bohem hayatı onu yiyip bitirmiştir. Hastadır. Şimdi en büyük mutluluğu, müslüman bir Türk kızı olduğunu görmektir. Kedisini muayene için doktor geldiğini söyleyen komşu kadına kesik

kesik şöyle seslenir: "Gelmesin... istemem... hem... olsun... Ben... dedim... artık... artık... ben... müslüman... Türk... kız... Allah..." (s.192).

Peyami Safa, Belma'ya çizdiği bu yeni portre ile, inanıp bağlanmanın insana kazandırdığı gönül huzurunun verdiği zevke işaret etmekte, müslümanca yaşamanın büyük saadetini belirtmektedir.

Nihâyet ölen **Hatice** (Belma)'nin naşı üstüne kapanan bir komşu kadın, "Hatice... Hatice... kız... zavallı kız... seni, tangolar öldürdüler." diye haykırır ve bu "*tangolar*" sözünü büyük bir öfkeyle üç defa tekrar eder (s.197). Romanda "*tangolar*"ın mânâsı ise, **Nadir Bey** marifetiyle şöyle açıklanır:

"... *Tangolar, halis Türk, dini bütün müslüman mahallelerinde yeni kadınlara verilen isimdir. Birkaç sene evvel, dekolte bir moda yüzünden işitilen bu isim, memleketin en kibar mahallelerine kadar her yere yayılmış, onlarca pek iğrenç bir zihniyete lakap yerine kullanılmış, bugüne kadar unutulmamıştı. Onlarca tango demek, dinini, milliyetini sevmiyen; mahallesine, ailesine isyan eden; ırzını, namusunu satan, her günâhı işleyen ve böyle, Allah tarafından, bin türlü hastalıklarla, hırıldaya hırıldaya gebertilen mel'un karı demektir. Onlarca bu memlekette muharebe ve açlık ölümüne kadar her felâketin: Yangınların, koleraların, İspanyol hastalıklarının, kuduzun bir tane sebebi tangolardı. Onlarca Allah, gâvura acıyor, bu tangolar yüzünden müslümanlara gazap ediyor, aman vermiyordu. Onlarca bugüne kadar çekilen eziyetler bir şey değildi, bunun dahası vardı, kimbilir, gökyüzü yekpare kızgın bir bakır gibi tangolu milletin başına çökecek, çoluk çocuğa kadar ne masumların başlarını bile yakacak, dağılıyacak, haşır haşır haşlıyacaktı.*" (s.197)..

Burada gönül gözü açık, dini bütün, imânlı, millî ve manevî değerlere bağlı bir insanı temsilen konuşturulan **Nadir Bey**'e göre, dinden uzaklaşan toplumların her türlü felâketle karşılaşmaları mukadderdir. Zira daha ilk çağlardan itibaren bir şeye inanıp bağlanmak ihtiyacını duyan insan, hayatını da ona göre tanzim etmiştir. Bunun dışına çıkmak ona hep felâketler getirmiştir. Bu bakımdan, tarihte inançsız insanlar görülse bile, dinsiz ve inançsız cemiyetler pek görülmemiştir. İnançlarını kaybeden toplumlar da kendilerini kargaşalardan, zulûm ve haksızlıklardan koruyamamışlardır. Romanın sonlarına doğru, vak'anın olumlu tiplerinden **Fahri Bey** de, bütün kutsal değerlerini kaybederek toplumun içine "*kör yılanlar gibi sokulan*" **Nazmiye Hanım** ve çocukları ile, köşkün öteki ahlâk düşkünü mensuplarına bu gerçeği şu sözlerle haykırır:

"... Siz benden değilsiniz, Türk ve müslüman cemiyetinden değilsiniz, bu memlekete, izini belli etmeyen kör yılanlar gibi sokulmuşsunuz, siz bizden değilsiniz, siz hiçbir milletten değilsiniz, şu içinizdeki masum kızı, Güzide'yi siz bitirdiniz, Belma'yı siz öldürdünüz, Salih'i siz çıldırttınız, her fenaliğe katlanacak kadar adilliklere alışkın Salih bile size karşı izzetinesis sahibi oldu. O külhanbeyi, o mütereddi şark erkeği bile sizden yüksekti. Aklını kaybetti, fakat son hay-siyetini kaybetmedi... Sizse... eee..." (s.205).

Romanın mesajı bu sözlerde gizli gibidir. Yazar, **Nadir** ve **Fahri** gibi romanın imânli, millî ve manevî değerlerine bağlı, yozlaşmamış iki olumlu kişisi vasıtası ile Türk inasının buhran ve bunalımları ile bunların sebeplerine işâret etmektedir. Çıkan sonuca göre, millî ve manevî benliklerini kaybetmiş insanların huzur bulması mümkün değildir. Onlar, kendileri huzur bulamadıkları gibi, toplumda da huzur bırakmayan, toplumun nizamını bozan, hasta ruhlu kimselerdir.

2- Şimşek

Bizzat yazarın acemice ve sathî bulduğu bu roman, basit ruhî tahlil denemelerinin yapıldığı, anlatım tekniği ve roman kurgusu (fiction) bakımından zayıf bir eserdir. Ancak biz -diğer romanlarda da olduğu gibi- esere roman ten-kidi açısından yaklaşmadığımız için bu hususlar üzerinde durmıyacağız.

1923 yılında yazılmış olan *Şimşek*'in³² oldukça basit olan vak'ası, aşk, kıskançlık ve ihânet üçgeni çevresinde gelişir. **Müfid**'le evli olan **Pervin**, **Müfid**'in dayısı **Sacid**'le gizli ve ahlâk dışı bir aşk yaşar. **Pervin** geçmişi karışık, ahlâken zayıf bir kadındır. Biraz hasta yapılı olan kocasını sevmekten çok, ona acır. Kocasının öğrenmesinden korksa da, evlenmeden önceki alışkanlıklarını bırakamaz, serbest bir hayat yaşamaya devam eder; pek çok kadınla birlikte olmayı büyük bir başarı sayan **Sacid**'le sık sık buluşur. Bu durumdan şüphelenen **Müfid** buhrandan buhrana sürüklenir ve nihâyet sabrı taşar; **Sacid**'le birbirlerini öldürürler. **Pervin** de delirir.

Peyami Safa, *Şimşek*'te de inançsızlığın ve ahlâkî çöküntünün sebep olduğu yıkımlara temâs etmekte, romanın arka kapağında da belirtildiği gibi "mânânın maddeye, ahlâkın ahlâksızlığa, fazîletin rezîleye" üstünlüğünü ve ga-libiyetini göstermeğe çalışmaktadır. Her romanında olduğu gibi bu romanda da

32. **Peyami SAFA**, *Şimşek*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1972. (Zikredilen metinlerle verilen sayfa numaraları eserin bu baskısına âittir.)

dinden ilham alan, dinî unsurlardan bazan doğrudan doğruya, bazan da bir fon veya benzetme unsuru olarak faydalanan yazar, bu romanda ahlâksız ve sevimsiz bir tip olarak karakterize ettiği **Sacid**'in böyle bir mizâca sahip oluşunu, onun, "din, memleket, aile duygularına her vakit yüreğini kaptırmayan; kimseye minnet ve emniyet etmiyen; insandan kaçan, infiradî yaşayan; pek az konuşan; bedbin, haşin, dostsuz; biraz hain, biraz korkunç bir adam" (s.17) olan babasına benzemesiyle açıklar. Yazara göre, **Sacid**'in annesi **Ferhunde Hanım**, "fazîletkâr ve dindar bir kadındır" (s.19) ama, maalesef **Sacid** annesine hiç benzememiştir. Buna karşılık, **Sacid**'e nisbetle daha derin düşünen, daha olgun ve kompleks bir şahsiyeti olan **Müfid**, "ana tarafının bütün ruhî varlığına tevârüs etmiş gibi annesine de, büyükannesine de çok benzemektedir." (s.19). Öte yandan, **Müfid**'in annesi **Tabende** de kendi annesinin, yani **Ferhunda Hanım**'ın bütün karakter özelliklerine sâhiptir. Romanda **Pervin**'in ailesinden ve yetişme tarzından ise şöyle sözedilmektedir:

"Pervin o kadınlardan biridir ki, çocukluğundan beri, aileye ait bir fikir sahibi olamamıştır; bütün arkadaşları gibi. Ve bütün arkadaşları gibi, anasından babasından, aile geçimsizliği, büyük dargınlıklar, ihânet mâcarâları, nihâyet gürültü kopararak ayrılmak, boşanmak vakaları görmüştür. Babası rahat duran bir adam değilmiş; zengin, kumarbaz ve çapkın. Annesi nafîle yere bir aile kurmaya çalışmış, bakmış ki yürümüyor, o da kendi havasına gitmiş. Pervin'in çocukluk hatıraları hep ana baba mücadelesiyle dolu. Kaç defa anasıyla babası ayrılmışlar, tekrar barışmışlar, hattâ boşanmışlar, tekrar evlenmişler. Pervin on altısına basmış, bülûğün tehlikelerine maruz kalmış, fakat buna dikkat eden olmamış, Pervin bu ihmal içinde genç kızlığını geçirmiş. Pervin'in aile hakkında fikri pek az. Arkadaşları da hep bu türlü kadınlar, onların başından da neler, neler, neler geçmiştir. Pervin çok şey bilir, Pervin bir kadının bilmesi lâzım gelmeyen pek çok şey bilir, bilmesi lâzım gelen pek az şey bilir." (s.48-49).

Böylece insanların iyi veya kötü huylu oluşuşlarını, onların doğuştan getirdikleri temâyüllerle içinde yaşadıkları sosyal çevreden aldıkları tesirlere bağlayan **Peyami Safa**, romanlarındaki şahısları maddî ve manevî ıstırapları, yalnızlıkları, ruhî ve bedenî hastalıkları, buhran ve bunalımları ile ele alır, kurtulup ferahlamaları için de onlara dine sarılmalarını tavsiye eder. Ona göre, dünyanın sonu gelmez ihtiraslarından sıyrılmanın, bayağılıkların, haksızlıkların, ihânetlerin tahribatını azaltmak için Allah'a sığınmak, sabır ve tevekkül göstermek lâzımdır. Saadeti yakalamanın en emin yolu budur. *Şimşek*'te yazar

adına konuşan **Ali**, şüphenin ve ihânete uğramanın ruhunda yarattığı fırtınaların pençesinde kıvranıp duran **Müfid**'e şöyle seslenir:

"... Sen daima o içi dolu adamsın; daima ağlayacak ve haykıracaksın; şuna, buna şu veya bu hadiseye, şu veya bu insana bahane bulma. Sende ihtiras hayat ve hayat ihtirastır. Daima büyük bir alevle sarıldığını hissettiğin başın ancak toprağın altında soğuyacak ve ancak toprağın altında sen, bu en tatlı ve en korkunç, bu mest edici ve haşlayıcı hararettten ayrılacaksın... Makul zamanındaki sen, meyus zamanındaki sana hatırlat ki, günün birinde bu alev sönecek. Sönmeden evvel de, arada bir, başına tatlı bir serinliğin geldiğini ve sana ummadığın bir tad verdiğini hissedeceksin. Yalnız bunu ara. Tevekkül et. Tevekkül bu alevin üstüne boşanan bol sudur. Tevekkül et, vazgeç, vazgeç!" (s.175).

Bu sözlerden etkilenmekte gecikmeyen **Müfid**, giderek şöyle düşünmeye başlar:

"Bu dünyada mutlaka bir kâmil insan enmûzecine ihtiyaç varsa, bence bu ihtirasa ferâgatın en son derecelerini taşıyan bir "şark-garpli ruhu" olabilir. Azamî derecede isteyen, en şiddetli ihtiras taşıyan ve bir Amerikalı hırsıyla çalıştıktan sonra, mutlaka uğrayacağı sükût-i hayal karşısında bir şarklı gibi ferâgat ve tevekkül gösteren insan ruhu." (s.176). Öyle ki, zamanla **Müfid**, "öldürücü bir hastalığın az ümitli bir devresinde" etrafındakiler büyük bir acz ve çâresizlik içinde kıvranırken kendisinin bu ıstırapı "ancak tevekkülle" yenebileceğini düşünecek hâle gelir ve Allah'a sığınır (s.251).

Müfid hasta odasında bu duygu ve düşüncelerle teselli bulmağa çalışırken, öte tarafta **Sacid**'le **Pervin** de hayatlarını yaşamayı sürdürürler. **Müfid** fırtınalı bir gecede şimşeklerin aydınlığında bu ikisinin kucaklaşmasına şahit olur. Artık sabrı taşmıştır; hasta yatağından kalkar; **Sacid**'le birbirlerine saldırırlar. Her ikisi de ölür.

Bu olay üzerine çıldıran **Pervin**, devamlı gökyüzüne bakar. Onun bu hâlini doktorlara yorumlatan **Peyami Safa**, yine dinî motiflerden faydalanır:

"Doktorlar hastanın hep gökyüzüne bakışını iki türlü tefsir ediyorlar: Biri, ilâhî duygu. Ne mülhid insanlar varmış ki, delirdikten sonra, âşıkâne bir tehâlûkle Allahı ararlarmış. Öteki tefsire göre hâilenin olduğu gece hava bozuktu ve hasta, hâtıralarının bir çok anlarına iştirâk eden bu hâli unutamıyor. Fakat

doktorlar ve hiç kimse bu tefsirlerden hangisinin daha doğru olduğunu bilmiyorlar." (s.303).

Çünkü insan ruhu da, ilâhî âlem gibi bilinmezliklerle, sırlarla doludur.

3. Mahşer

Peyami Safa'nın acemilik devri romanlarından olan *Mahşer* de (1924), tıpkı *Sözde Kızlar* gibi, Birinci Dünya Savaşı'nın sebep olduğu yıkımların, yoksulluk ve buhranların ferdî ve içtimaî bazda yol açtığı ahlâkî çöküntüleri işleyen bir eserdir. Bu romanda yazar, savaş sonrası İstanbul'unda batılılaşma özenti içindeki ailelerde görülen ahlâkî dejenerasyonu, sarsılan millî ve dinî gelenekleri ele alıp işlerken, rüşvet gibi bir toplum hastalığına ve din istismarına âit düşüncelerini de açıklar.

Mahşer'de³³ olaylar, vak'anın birinci derecedeki şahısları olan **Muazzez**'le **Nihad**'ın yürekler yakan hayat mâceraları etrafında gelişir. Savaşta yaralanınca raporlu olarak İstanbul'a dönen **Nihad**, zengin bir adam gibi davranan **Mâhir Bey**'in evinde bir iş bulmuştur. Görevi, evin şımarık çocuğu **Perizat**'a okuma yazma öğretmektir. Fakat bir süre sonra, **Mâhir Bey**'in serbest bir hayat yaşayan karısı **Seniha**, **Nihad**'dan daha başka şekillerde de faydalanmak ister. Öte yandan hayatta yalnız kalınca akrabalarından olan **Mâhir Bey**'lere sığınmış olan **Muazzez**, evde olup bitenlerden huzursuzdur ama, derdini anlatacak kimse bulamaz, çevresinde yaşanan ahlâk dışı hayata ister istemez katlanır. Gidecek kimsesi olmadığı gibi, üstelik **Mâhir Bey**, kendisine babasından kalma mal-mülkü de çeşitli hileli yollarla kendi üstüne geçirmiştir. **Nihad**'la **Muazzez** zamanla birbirlerini tanırlar ve dertleşmeye başlarlar. Aralarındaki dostluk ve işbirliği, hissî bir yakınlaşmanın da sebebi olur. **Muazzez**'in babadan kalma malını-mülkünü **Mâhir Bey**'in elinden almak üzere yola çıkarlar. Acı ve sıkıntılarla dolu bir mâcerâ yaşadıktan ve hedeflerine vardıktan sonra da evlenirler.

Peyami Safa, basit bir roman kurgusu içinde de olsa bu olayları tahlil ve tasvir ederken, fertlerde ve toplumlarda görülen pek çok olumsuz davranışı da tenkide tabi tutar. Romanın **Mâhir Bey**, **Seniha Hanım**, **Hacı Hüseyin Efendi**, **Alaâttin Bey** gibi menfî tiplerini şiddetle eleştirir. **Mâhir Bey** para düşkünü,

33. **Peyami SAFA**, *Mahşer*, Orhaniye Matbaası, 1340 (1924). (Zikredilen metinlerle verilen sayfa numaraları eserin bu baskısına âittir.)

ahlâksız bir iş ve para adamıdır. Yaptığı vagon ticâretinde işlerinin yolunda gitmesi için, kendisini evlenir evlenmez başka erkeklerle aldatmağa başlayan karısının, çeşitli vesilelerle evine girip çıkanlarla, meb'uslarla, yetkili memurlarla kurduğu ahlâk dışı münâsebetleri görmezlikten gelir, hattâ işlerini kolaylaştırdığı ölçüde bunu teşvik bile eder. Salonuna en nüfuzlu büyük hükûmet memurlarını çağırır, bunların **Seniha Hanım**'a karşı zaaflarından istifade ederek çıkarına bakar (s.70). Son derece şûh, çekici ve güzel bir kadın olan **Seniha Hanım** ise, **Nihad**'ın tabiriyle "karışık bir kadın"dır (s.93). Kısaca bu karıkoca, ahlâksız ve inançsız oldukları kadar, kozmopolit bir yapıya da sahiptirler. **Muazzez**'e göre, onların lügatinde "vatan, millet, memleket" gibi kavramlara da yer yoktur (s.172).

Romanda bir de **Hacı Hüseyin Efendi** vardır. Yazar bunun şahsında da rüşvet olayına ve din istismarına karşı olan düşüncelerini açıklar. **Muazzez**, babasının gençlik arkadaşı olarak tanıdığı bu zata, tabudaki bir işini takip etmesi için yardım talebinde bulunmak üzere gider. Genç kızın bu iş için kendisine para uzattığını gören **Hacı Hüseyin Efendi**, bir yandan buna şiddetli bir tepki gösterir ve "Ben Harem-i şerifi ziyâret ettim, Arafat'da vakfeye durdum, hacıyım, hacı!" (s.188) diye söylenirken, öte yandan uzatılan üç bir lirayı sessizce cebine indiriverir. Memlekette işlerin iyi gitmediğini, haksızlıkların sürüp gittiğini, bir yozlaşmanın bütün hayata hâkim olduğunu hisseden **Nihad**, Tanzimat devrinin meşhur şâiri **Ziya Paşa** (1829-1880)'yı hatırlar. **Nihad**'a göre **Ziya Paşa** bu memleketi çok iyi anlamış ve anlatmıştır. **Ziya Paşa** ne kadar haklıdır! **Mâhir Bey** rezil, **Seniha Hanım** hayâsız, **Alaâttin Bey** küstahtır, ama rahat yaşayanlar da böyle kimselerdir. Bu memlekette "cahiller, dalkavuklar, mürailer rahat rahat yaşarken" (s.218-219), doğru ve dürüst olanlar, vatanlarını sevenler çalışmak için iş bile bulamamaktadır. **Muazzez**'e "*Terkîb-i Bend*"den bütün bu haksızlıklara uygun düşen beyitleri bulup okuyan **Nihad**, **Mâhir Bey** ve benzerleri hakkındaki görüşlerini büyük bir öfkeyle şöyle dile getirir:

"Ne biçim insan bunlar? ...Ne acayip mahlûklar! Bunların mefkûreleri nedir? Ne için yaşıyorlar? ...Vatanları yok, vicdanları yok, Allah'a da, güzelliğe de, fazîlete de inanmıyorlar." ...Peki ne için yaşıyor bunlar? Para için, servet için, debdebe için mi? Nihad'a göre," ...Bunlar için değil, hayır, ne vatan, ne vicdan, ne Allah, ne güzellik, ne para, ne debdebe, ne saltanat için, hayır, hiçbiri için değil. Fenâlık için, yalnız günah işlemek, yalnız başkalarının ıztırlarına bir zebânî istihzâsıyla, çirkin çirkin gülmek için, rezîletlerin kübresinde iğrenç bir ta'afünle pişmek için yaşıyorlar." (s.113).

Peyami Safa, çeşitli felâketlerin toplumda sebep olduğu buhranları ele alıp işlerken ve bunların çözüm yollarını gösterirken daima ruhçu, akılcı davranır ve imân çerçevesinde kalır. İslâmiyetin ilme ve akla aykırı hiçbir tarafını kabul etmediği için de, bu nevi görüşlere, izahlara, materyalizme ve inançsızlığa şiddetle karşı çıkar. Ona göre pek çok felsefî düşüncenin de temelini teşkil eden dinin insanlar üzerinde büyük bir tesiri vardır. Ferdin ve toplumun huzur bulması için, onların dinden kaynaklanan bir ahlâk eğitiminden geçmesi şarttır. Romanlarında fırsat düştükçe bu görüşlerinin savunmasını kimi roman şahıslarına yaptırtan yazar, **Mahşer**'in bir yerinde muharrir **Kerim Bey**'i şöyle konuşturur:

"... Ahlâkçılar, cemiyetçiler, yanlış bir nazariye olarak zekâyı sevk-i tabîîler aleyhine kullanmışlardır. Bu fikrin menşei dinlerdir. Nefs-i emmâreyi ruhun düşmanı sanmışız. Tabîî kuvvetlere karşı aklî harb açmışız. Zekânın bile sevk-i tabîî olduğunu bilmiyoruz. Başka memleketlerde aklın cinsî temâyüllere galebesine devlet teşkilâtının kuvveti sâyesinde az çok muvaffak olunur. Burada o da yok. Kânunsuz ve mahkemesiz bir memleketteyiz. Târihimizde su'istimal siz geçen bir sâniye yoktur." (s.125).

Bilindiği gibi, İslâma göre kadın-erkek münâsebetlerinde nikâh şarttır. Nikâhsız kadınla erkek birbirlerine haramdır. Bu kaidenin inançlı insanların hayatında önemli bir yeri vardır, ondan asla taviz vermezler. **Mahşer**'de bu konuya da temas edilir. **Mâhir Bey**'lerden ayrılan **Nihad**'la **Muazzez**, kalacak yerleri olmadığı için **Nihad**'ın arkadaşlarından **Fâik**'in babasının evine sığınır. **Fâik**'in babası **Abdi Bey**, onlara evininin kapısını açarken şunları söylemeyi de ihmal etmez:

"Bizim kulübeyi kendi evin bil. Ev aramak için telaş etme. Böyle şeylerde acele iyi değildir. Ben bekçilere tenbih ederim, Fâtih'de kahvedekilere de söylerim, matluba muvâfık bir şey ararlar. Hanım kıza da anlat ki, burası yabancı bir yer değildir. Fakat ...Nihad Bey ...oğlum ...Öyle zannediyorum ki ben, Fâik'in annesi ölünceye kadar alnımın aklıyla gezdim, sonra da evlenmedim, yani ...evimin içinde haram işlenmedi; hoş, senden ummam ya, Muazzez Hanım'la nikâhınız oluncaya kadar..." (s.181). Nikâh konusundaki titizliğini bu sözleriyle gösteren **Abdi Bey**'e **Nihad**'ın cevabı da şöyledir:

"Anladım. Sizi temin ederim, nikâhımız oluncaya kadar evinizde haram işlemeyiz. Esasen Muazzez'le ayrı yatıyoruz, biliyorsunuz." (s.181).

Bu romanda **Peyami Safa**, çeşitli vesilelerle nikâh konusuna tekrar tekrar döner. Meselâ bir gece eğlencesinden sonra, arkadaşları, daha nikâhları kıyılmadan **Muazzez**'i sevgilisi **Nihad**'la aynı odada ve aynı yatakta yatması için zorlarlar. Onlara göre, "gençlik ve aşk", kaide dinlemez ve birbirini seven iki âşık için "imam efendinin mutlaka lüzûmu yoktur." O gece onları, "Allah'ın emri, peygamberin kavli ile" karı-koca yapmak isterler (s.205). **Muazzez** buna baştan pek yanaşmasa da, sonunda iknâ edilir. O geceyi birlikte geçirirler; sonra da nikâhları kıyılır. Arkadaşlarının tabiriyle, "önce zifaf, sonra nikâh" yapılmak sûretiyle bu "asrî bir izdivaç" olmuştur. Fakat **Nihad**'ın bunun üzerine, dinî nikâhı kastederek söylediği "asrî izdivaçlarda nikâh da yoktur" sözü, ta'riflerle doludur (s.208).

Böylece yazar, nikâh konusunda gençlerle yaşlıları bir fikir birliği içinde göstermek sûretiyle, İslâmî ölçülerde yapılacak bir evliliğin nasıl olması gerektiği hususunda okuyucuya gereken mesajı da vermiş olur.

4. Bir Akşamdı

Peyami Safa'nın bu eseri³⁴ (1924), tıpkı *Şimşek* gibi insan ruhunu ön plânda ele alan, basit de olsa geniş ruh tahlillerine yer veren bir romandır. Vak'asını *Kiralık Konak*'ın **Seniha**'sı, *Yaprak Dökümü*'nün **Leylâ** ve **Neclâ**'sı, *Fâtih-Harbiye*'nin **Neriman**'ı *Üç Katlı Ev*'in **Bedia**'sı gibi, daha güzel ve daha değişik bir hayat yaşamak hayâliyle evini-ocağını terkedip giden **Meliha**'nın trajedisi teşkil eder.

Meliha İstanbul-Lâleli'de doğmuş, gençliğinin ilk yıllarını da orada yaşamış, fakat daha sonra ailesi ile birlikte İzmit'e yerleşmiş bir genç kızdır. Her genç kız gibi hülyaları ve arzuları vardır. Gözü yükseklerdedir, hep başka türlü bir hayat yaşamak ister. ""Meliha için yaşamak değişmektir." (s.50). Böyle bir hayat için İzmit'i yetersiz, sıkıcı ve kasvetli bulur. Öte yandan babası hasta, ciğerleri yaralı, sürekli öksüren bir adamdır, annesi ise kendi hayatını yaşayan sorumsuz bir kadın. Babasını seven, fakat annesine kin ve öfke duyan **Meliha**, İzmit'te tanıştığı **Kâmil**'le ve yeni bir hayat yaşamak arzusu ile İstanbul'a kaçar.

İstanbul'un kozmopolit semtlerinden Şişli'de bir apartmana yerleşen **Meliha**, ilk zamanlar yeni hayatını çok sever. **Kâmil**'le evlenmenin verdiği mut-

34. **Peyami SAFA**, *Bir Akşamdı*, Suhûlet Kütüphanesi (Gündoğdu Matbaası), İstanbul 1928. (Zikredilen metinlerle parantez içinde verilen sayfa numaraları bu baskıya aittir).

luluktan dolayı henüz çevresinde olup bitenleri farkedememiştir. Oysa **Kâmil** onun aradığı erkek değildir. O, sosyetenin bütün çirkeflerine bulaşmış, hayatına pek çok kadın girmiş olan birisidir. **Meliha** ile evlenmesi de onu münâsebet içinde olduğu kadınlardan uzaklaştıramaz. Bir hapis hayatı yaşamaya mahkûm olan **Meliha**, sonunda gerçeği görür. **Kâmil**'in kendisini aldattığını anlayınca, o da kendi hayatını yaşamaya başlar ve kısa zamanda kendini bir bataklıkta içinde bulur. Bütün ahlâkî değerlerini kaybeder, tamamiyle yoldan çıkar. Bir ara **Kâmil**'in cepheden ölüm haberinin gelmesi ile kendine gelen **Meliha**, büyük bir pişmanlık duygusu ile yeniden İzmit'e dönmek isterse de, artık vakit çok geçtir. Mutlu olmak, yeni bir hayat yaşamak arzusu ile koşup geldiği İstanbul onu yiyip bitirmiştir.

Bu romanında **Peyami Safa**, başta **Meliha** olmak üzere, roman şahıslarının yaşadığı hayatı, üstesinden gelemedikleri çeşitli problemleri, hırsın ve ihtirasın, kanaatkârsızlığın insanın başına neler getirebileceğini tasvir ve tahlil etmeğe çalışırken, aslında asrın bir inanç buhranı yaşadığına dikkat çekmek istemektedir. Sözkonusu olan asır, 19'uncu asırdır ve can sıkıntısı bu asrın umûmî bir hastalığıdır (s.131,146). Çünkü bu asır bütün imânlarını kaybetmiştir (s.140). İnsanların bunalımları da bundan kaynaklanmaktadır. Refah seviyeleri artmıştır ama, bu sefer de inançlarını kaybetmişlerdir. Bu ise en büyük felâkettir. Çünkü inançsız insanın hayatı hep tereddütler, arayışlar, yalpalayışlar, hattâ korkular ve buhranlar içinde geçer. O, refah imkânlarına rağmen, aslında bir büyük boşluk içindedir, ama bunu idrâk edecek basîretten yoksundur. Yalnızca kendi küçük varlığına ve gücüne inandığı için tabiatı seyretmek ve yaşamının zevkine varmak ona yeter. Çünkü ona bütün ilâhî kapılar kapanmış, gözüne perde inmiş, kalp gözü kilitlenmiştir. Varlığın ve kâinatın sırlarından bî-haberdir. Nefsinden başka hesap vereceği bir kuvvet tanımaz. Allâh'a ve ebedî hayata inanmayan bir insanın yiyip içip eğlenmekten başka bir endişesinin ve tedirginliğinin bulunmaması da gâyet tabîidir. İç huzuru artık o insana uzaktır, yabancıdır. O ümidi, şüpheyi bilmez, metafizik endişeyi yaşamaz. Kendini aşır ötelere, varoluşunun sırlarına gitmeyi düşünemeyecek kadar nefsinin emrine girmiştir. Biraz düşünülecek olursa, aslında herşeyini kaybetmiştir. Kendi cılız varlığı ve küçük aklı ile her şeyi yapabileceğine inanan, gücüne güvenen, Allâh'ı sâdece hasta ve zavallı insanların çâresiz zamanlarında sığındıkları mevhum bir varlık sanan bir insan, arzu ve ihtiraslarının denizinde debelenmeğe mahkûmdur. Artık onun bir mânâ-madde dengesi kurması, bir ruh-akıl uyumu

sağlaması zordur, "nefs-i emmâre"yi yenmesi imkânsızdır. Romanın genel havasına ve mesajına bakarak, 19'uncu asır insanının içine düştüğü büyük boşluğun ve yaşadığı büyük hastalığın sebeplerini böylece özetlemek mümkündür.

Peyami Safa'ya göre insanlar sıkıntı ve kargaşa içine düştükleri zamanlarda dine daha çok sarılırlar, refah ve huzur içinde oldukları dönemlerde ise dinden uzaklaşırlar. Bu elbet yanlıştır. Yaradılışı itibariyle insan ruhunun daima inanmaya ve Allâh'a yakın olmaya ihtiyacı vardır. Bu, onu hayvandan ayıran ve yücelten üstün değerlerden biridir. Bu yüzden insan, her zaman ve zeminde, içtimâî seviyesi ne olursa olsun, kendini Allâh'a yakın hissetmeli, daima onun yardımını ve koruyuculuğunu dilemelidir. Bunun içindir ki dua, dinin temel unsurlarından birisidir. Bu romanda yazar, inanan insanla inanmayan insanı mukayese ederken, duayı inanan insan için moral bir değer, bir ümit kapısı, bir kurtuluş vesilesi olarak takdim eder. Ona göre, inanan insan her zaman dua eder, kurtuluşunu diler. İnançsız insanın bu imkânı yoktur. Ancak duayı, artık kurtulmak ümidi kalmayan çok çâresiz bir duruma düşüldüğü zaman değil, her zaman yapmak lâzımdır. Bu, kötülüklerden korunmanın, Allâh'ın yardımını yanında hissetmenin emin bir yoludur. Romanda **Meliha** bu gerçeği çok geç farketmiştir.

Peyami Safa, asrın bir inanç buhranı içinde bocalayan insanlarını ve inançsızlığın yarattığı buhranın sonuçlarını, romanın şahıslarından biri olan **Cevad**'ın ağzından şöyle değerlendirir:

"Ondokuzuncu asrın sonunda insanlık, bütün Allahlarını öldürmüştür. Bu asır inanmaz. İmansız ve mefkûresiz ihtiras yoktur. Yaşamının gâyesini ancak yaşamaktan ibâret zannettiren telâkkînin umûmîleşmesi, maziden kalma bütün kıymetleri altüst etmiştir. Bu hercümercin iktisâdî hayatta tecellîsi: Komünizm, bedîî hayatta tecellîsi: Dadaizm, ahlâkî hayatta tecellîsi: Bir alay donjuan." (s.177).

Meliha'nın hasta, öksürüklü, karısından bîzar babası, karşılaştığı her olay karşısında sabır ve tevekkül gösterir. Tevekkül en fazla kullandığı kelimedir. Son zamanlarında Allâh'tan hep şu iki şeyi istemiştir: **Kâmil**'le İstanbul'a giden kızı **Meliha**'yı bir kere daha, yarım saat kadar olsun görmk, sonra ölmek...

Duası da şöyledir: "Yârabî, kızım sana emânet. Fakat bana onun yüzünü bir kere göster, yarım saat olsun. Yârabî, beni kadın şerrinden kurtarmadın, yaşamaktan kurtar. Yârabî, beni çok çok öksürtme ve az yaşat." (s.30).

İslâm inancına göre, insanın sağ omuzundaki bir melek onun sevaplarını, sol omuzundaki bir melek ise onun günahlarını yazar. Bu romanda **Peyami Safa**, biraz ironik bir tarzda olsa bile bu dinî motifi de değerlendirir ve şöyle der: "Kâmil'in sol omuzundaki melek bir cilt eser yazdı ve Allâh'a takdim etti. Bu eserin adı: "Bir medenî barbarın Roma târihinden aldığı dersler"dir. Kâmil'in sağ omuzundaki melek ise ne zamandır bir satır yazmadı." (s.179). Yine bu romanda yazar, İslâma göre insanın Adem ile Havva'dan geldiği düşüncesini de hatırlatır ve, "İnsan, Adem'le Havva'nın çocuğudur, her kavmin târihi esâtîrinin çocuğu olduğu gibi..." (s.192-193).

Bu sözler **Peyami Safa**'nın evrim teorisine (Darwinizm) inanmadığını da göstermektedir.

5. Cânân

Peyami Safa'nın artık yavaş yavaş olgunluk dönemine yaklaştığı yıllarda yazdığı *Cânân*³⁵ (1925), adı **Cânân** olan birinci şahsının hayatı etrafında odaklaşıp gelişen sıradan bir aşk romanıdır. Ancak bu aşk, eşlerin boşanmasına, ocakların yıkılmasına sebep olacak kadar şiddetli ve gözükara bir aşktır.

Üç yaşında iken pazardan alınıp sarayda büyütülmüş, genç kızığa adımını attığı yıllarda da **Şâkir Bey**'in konağına verilmiş ve orada evin kızı gibi muamele görmüş olan **Cânân**, son derece güzel ve çekici bir kadındır. **Kâzım Bey** adlı bir binbaşı ile bir süre evli kaldıktan sonra ayrılmış, fakat bu sefer de iflah olmaz bir fahişe oluvermiştir. Onu görüp de tutulmayan, peşinden koşmayan erkek yoktur. Eline düşen erkeklere istediğini yaptırır, onları evlerinden koparır, sonra da bırakıp bir başka erkeğe koşar. **Şâkir Bey**'in iş yerinde çalışan **Lâmi Bey**, **Cânân**'ın en büyük âşıklarından. **Lâmi Bey**'in tek arzusu, eşi **Bedia**'yı boşayıp **Cânân**'la evlenmektir. Bunun için evini terkedip, **Cânân**'la yaşamaya başlar. **Bedia**'nın çırpınmaları, mücadeleleri bu uğursuz kadının elinden kocasını kurtarmaya yetmez. Günün birinde zavallı, bakımsız ve

35. **Peyami SAFA**, *Cânân*, Orhaniye Matbaası, 1341 (1925). (Zikredilen metinlerle, parantez içinde verilen rakamlar eserin bu baskısına âittir.)

perişan bir kadın, "ben Cânân'ın annesiyim" diye ortaya çıkar. Böyle bir kadını anneliğe yakıştıramayan **Cânân**'la zavallı kadın arasındaki mücadele, "...Her günâhın lezzetini tatmış" (s.296) bir kadın olan **Cânân**'ın annesi tarafından boğularak öldürülmesine kadar sürüp gider. **Lâmi** de yıkılmış, bitmiş bir şekilde eşi **Bedia**'ya döner.

Peyami Safa, 316 sayfalık bu geniş hacimli romanıyla, ölümü hiç aklına getirmeyen, hep yaşamak ve eğlenmek isteyen, nefsinin emrinde bir oyuncak olan, güzelliği sâyesinde her engeli kolayca aşabileceğine inanan **Cânân** gibi bir kadının da nihâyet ölebileceğini göstermek sûretiyle bir ibret dersi vermek ister gibidir. Yüreğinde Allâh korkusu bulunmayan, herhangi bir dinî terbiyeden geçmemiş olan **Cânân** tipini çizerken, yazarın yine dinî motif ve unsurları bolca kullandığı görülmektedir.

Bedia, kocası ile **Cânân**'ın münâsebetlerine göz yuman **Şâkir Bey**'in bu tavrına bir mânâ veremez ve "...mezhebi ne kadar geniş olursa olsun, evinin içinde böyle bir münâsebet nasıl göz yumduğunu" (s.17) bir türlü anlayamaz. Çünkü bu onun inançlarına aykırıdır. Öte yandan **Lâmi** gibi çapkın mizaclı bir adam da, karısını boşayıp **Cânân**'la evlenmeyi çok ister ama, acaba bunu yaparsa günah mı işlemiş olacağı hususunda tereddütler geçirir. Romanın müsbet tiplerinden **Abdullah Efendi**, **Bedia**'nın babasıdır. Melek gibi bir adamdır. Kuvvetli bir imân sahibidir; hayır veya şer, herşeyin Allah'tan geldiğine inanır. Ona göre "dünyada ve âhirette bir tek aşk vardır: Aşk-ı ilâhî" (s.155). Miralaylığa kadar yükselmiş bir kaptan olan bu mübârek adam (s.20,25), sabah namazını kılar kılmaz bahçeye koşar, çiçeklerle, sebzelerle uğraşır (s.308), ona buna iyilik ve yardım etmek için çırpırır. Hal ve hareketlerine bakarak insanlar hakkında bir yargıya varmak mümkündür. Yaptığı hareketler insanın olumlu veya olumsuz, ama mutlaka onun bir yönünü yansıtır. **Peyami Safa**'ya göre **Abdullah Efendi** müsbet vasıflara sahiptir. Çünkü o dini bütün ve müslüman bir insandır ve bu vasıflarını her hareketiyle ortaya koymaktadır. Romanda **Fâik**, **Lâmi**'ye kayınpederini, yani **Abdullah Efendi**'yi överken şunları söyler: "...Güler yüzlü, hoşsohbet, iyi bir kaynatan var. Dini bütün, müslüman bir adam." (s.60).

Yazarın rindâne bir hayat içinde gösterdiği **Abdullah Efendi** ile kızı **Bedia** arasında, zaman zaman Allah'ın birliğine, her şeyin onun tarafından yaratıldığına ve Allah'ın sıfatlarına yer verilen konuşmalar geçer. Kocası kendisini aldattığı için üzülen kızını **Abdullah Efendi** bir gün şöyle teselli eder: "Allah'tan ümit kesilmez evlâdım ...Allah senin bu gözyaşlarını görür; Allah affı,

temiz müslüman kızlarına acır..." (s.110). Mutlu zamanlarında **Lâmi** ile **Bedia** bahçelerine fidan dikip yetiştirmişlerdir. Bir sabah kızına o fidanları kim büyüttü diye soran ve ondan "Lâmi ile ben" cevabını alan **Abdullah Efendi**, ona şunları söyler: " ...Yanlışın var kızım ...Bir milyon Lâmi, bir milyon da Bedia yanyana gelseler, böyle iki tane küçücük ağacı büyütemezler! ...Bu ağaçları büyüten odur kızım, Allah'tır!" ...Lafza-i Celâl'i uzun bir nefes bırakır gibi telaffuz ederek devam eder.: "Allah'tır, bu ağaçları büyüten odur, unutma bunu kızım! Böyle felâket günlerinde Rabbizü'l-Celâl'i hatırlıktan çıkarma! Ben dünyayı dolaşmış bir ihtiyarım..." (s. 112-113).

Daha sonra kızına uzun uzun anlatmaya devam eder. Ona herşeyin sebebinin Allah olduğunu, bütün bitkileri, ağaçları ve insanları onun yarattığını, felâketi de, saadeti de onun verdiği, "onun irâde-i külliyesi içinde bizim, bir rüzgâr önünde uçan tüyden farksız" olduğumuzu vb. şeyleri söyledikten sonra, kızına okuyup ibret alması için "*Kısas-ı Enbiyâ*"yı verir. Kızına şunları söylemeyi de ihmal etmez: Aslında o gençliğinde çok hovardalık etmiş, kendi tabiriyle, "Sol omuzundaki günah meleğine çok yazı yazdırmış"tır. Fakat otuz yaşından sonra uslanmış, "hakikî dindar, hakikî müslüman, dini bütün bir adam" olmuştur. **Kur'an-ı Kerim'i** dikkatle okudukça, tefsirlere sarıldıkça, onda bu dinî aşk, yavaş yavaş bir hastalık hâline gelmeye başlamıştır. Burada durur, kızına âyetler okur, peygamberlerin hayatından örnek alınacak olaylar anlatır; sabrı ve tevekkülü tavsiye eder. Sözlerini de şöyle bitirir: "İnnallâha maâssabirîn, muhakkak ki Allah sabredenlerle beraberdir. Denizin dibinde boğulurken bile Allah'tan ümidi kesmemek lâzım ...ve âyet-i kerîmeyi unutma: İnnallâha maassabirîn." (s.114-115).

Romanda, seksen yaşlarında bir tarafı felçli, itikad sahibi bir kadın olan **Ferhunde Nine** de torunu **Bedia'yı** teselli ederken, ona Allah'a güvenmesini, bu takdirde kendisine hiç bir şey olmayacağını, her gece yatağına yatarken âyet-i kürsî'yi, ihlâs ve fâtihâ sûrelerini okumasını öğütler. (s.166).

Bilindiği gibi Kur'an dili şiir diline yakındır, makamına ve usûlüne uygun okunursa, insanda güzel bir haz uyandırır. Her fırsatta dini dinsizliğe, imânı imânsızlığa karşı üstün tutan **Peyami Safa**, bu romanda **Abdullah Efendi'nin** güzel ve ruhanî bir sesle Kur'an okuduğunu da sözkonusu etmek sûretiyle Kur'an'ın bu vasfına da işâret etmiş ve onu yüceltmıştır (s.160-161).

Cânân dinî ifâdeler itibariyle zengin bir romandır. Verdiğimiz bu örneklerin dışında, bu romanda daha pek çok dini motif, sembol, tâbir ve işârete

yer verilmiştir. Dinî hayatın müşahhas ve canlı tezâhürleri olan bu unsurların başlıcaları arasında şunlar sayılabilir: Allah işini rast getirsin (s.10), Allah da onun iki yakasını bir araya getirmesin (s.129), Allah canını alsın (s.133), İnşaallah (s.138, 231, 257), Maaşallah (s.160), Cenâb-ı Hak (s.153, 155), irâde-i cüz'îye, irâde-i külliye, kaza ve kader (s.155), kütüb-ı dîniyye (s.155). Allah'a avuç açarak af dilemek (s.156), innallâha maassabirîn (s.160), Allah belânı versin (s.198, 218), Allah Allah! (s.228), Allah cezânı versin (s.243), Ba'sü ba'de'l-mevt (s.271), Kitâb-ı mukaddes (s.271).

Cânân romanında bir kısmı pek çok defa tekrarlanan bu nevi söyleyişlerin sayısını daha da artırmak mümkündür. Bu romanında Allah'tan ümit kesilemeyeceğine, fenâlıklardan ona sığınmak gerektiğine, iyiliğin de, kötülüğünde ondan geldiğine ve onun rahîm ve rahmân sıfatlarına dikkatimizi çeken **Peyami Safa**. "...Uzun seneler, üst üste en büyük günahları işledikten sonra bir mâbedin kapısına koşan suçlu insanların azablarını" (s.311) dile getirir. Af dilemek ve ferahlamak için bur tür insanların "bir mâbedin kapısına" gitmekten başka kurtuluş çâreleri de yoktur.

6. Dokuzuncu Hariciye Koğuşu

Peyami Safa'nın çok tanınmış, üzerinde çok konuşulmuş romanlarından birisi, *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu* (1930)'dur³⁶. Hatıra şeklinde yazılmış olan bu eser, yazarın kendi hayatı ile yakından ilgilidir ve otobiyografik bir roman niteliği taşır. Psikolojik roman çeşidinin edebiyatımızdaki en başarılı örnekleri arasında yer alan bu romaniyle yazar, son derece basit sayılabilecek bir vak'adan her yönüyle mükemmel bir roman çıkarmış, bilhassa ruh çözümlemelerinde zirveye ulaşmıştır.

Romanda adı zikredilmeyen on beş yaşlarında bir çocuk, bacağındaki kemik hastalığını tedavi ettirmek maksadıyla hastahâneler arasında dolaşıp durmaktadır. Kendisine, eğer sade ve heyecansız bir hayat yaşamazsa, ameliyat olması gerekeceği söylenmiştir. Ne var ki o, Erenköy'deki evlerine gidip geldiği akrabalarından bir paşanın kızı olan **Nüzhet**'i sevmektedir. Öte yandan **Nüzhet**'in bir başka talibi daha vardır: **Dr. Ragıp** adlı biri, genç kızı hem çok sevmekte, hem de onunla evlenmek istemektedir. Bunun üzerine kıskançlık krizlerine giren hasta çocuk, acı ve heyecan dolu günler geçirir. Bu da hastalığının ilerlemesine ve ameliyat olmasına yol açar.

36. **Peyami SAFA**, *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul 1963. 8.bs. (Zikredilen metinlerle parantez içinde verilen sayfa numaraları bu baskıya âittir.

Konusunu kısaca özetlediğimiz bu romanında yazar, yalan konusuna temas eder ve yalana şiddetle karşı çıkar. Bilindiği gibi İslâmiyet yalanı büyük günahlardan saymış, onu haram kılmış ve şiddetle men etmiştir. Müslüman, bir ruh hastalığı olan yalandan sakınır, aleyhine sonuçlar doğursa da, doğruyu söyler. Temizlik gibi doğruluk da müslümanın vazgeçemeyeceği vasıflarındandır. Çünkü yalanın olduğu yerde huzur olmaz; insanların birbirlerine olan güvenleri sarsılır. Bu da toplumdaki âhengi sarsar, nizamı bozar.

Romanın, başlığının altında, "Dünyanın hiçbir Nüzhet'i yalan söylememelidir." (s.65) epigrafi yazılı bir faslında hasta çocuk, yalan konusunda şunları söyler:

"Öyle bir yaşta idim ve öyle bir mizaçta idim ve çocukluğumda o kadar az oyun oynamıştım ve aldatmasını o kadar az öğrenmişim ki, yalan bana suçların en ağırı gibi geliyordu ve bir yalan söylendiği zaman insanların değil, eşyânın bile buna nasıl tahammül ettiğine şaşıyordum. Yalana herşey isyan etmelidir. Eşya bile: Damlardan kiremitler uçmalıdır, ağaçlar köklerinden sökülüp havada bir saniye içinde toz duman olmalıdır, camlar kırılmalıdır, hattâ yıldızlar düşüp gökyüzünden bin parçaya ayrılmalıdır, filân..." (s.65-66).

"Nüzhet bana yalan söyledi" cümlesini sık sık tekrar eden ve bunu bir türlü hazmedemeyen genç hasta, yalana karşı hakikatin güzelliğini de şöyle açıklar:

"Hakikatı seviniz, o da sizi sever; hakikatı arayınız, o da sizi arar ve üstüne yalan, Çin setleri gibi kalın duvarlar örsün, altında kalan hakikat bir ince iniltiyle, bir hafif rüzgâr dalgasıyla, herhangi bir küçük işaretle size mevcudiyetini bildirir! "Buradayım!" der" (s.66). Sonunda da, "Hakikat yalana karşı mücadeleye beni memur ediyor" diyerek, yalanla mücedaleyi "mukaddes bir iş" olarak niteler (s.67). Onun tahammül edemediği tek şey, **Nüzhet**'in kendisine yalan söylemesidir. Buna çok üzülür ve **Nüzhet**'e şu sözlerle âdeta yalvarır:

"Nüzhet! Beni hem dinlemeğe, hem anlamıya mecbursun. Ben sana diyorum ki bana karşı doğru ol. Herkes yalandan nefret eder ve yalan söyler, ben herkesten fazla nefret ediyorum ve herkesten az yalan söylüyorum. Benim mizacım böyle." (s.69).

7. Attila

Peyami Safa'nın bir alt başlıkla "*târihi roman*" olarak nitelediği ve Hun İmparatoru büyük devlet adamı ve büyük asker **Attila** (400-543)'nın

doğumundan itibaren hayatını, Doğu ve Batı Roma İmparatorlukları ile münâsebetlerini, savaşlarını ve aşklarını anlattığı bu eserini, kelimeninin hakikî mânâsıyla bir roman olarak kabul etmek çok zordur³⁷. Romanda **Attila**'nın hayatı hikâye edilirken, târihî gerçeklerden çok efsânelere başvurulmuş ve **Attila** insanüstü bir varlık olarak gösterilmiştir. Büyük cihangîre uygun düşen de bu olmakla beraber, okuyucuda gerçeklik hissi uyandırmayan bu husus, eserin romanın dünyasından alıp masalın dünyasına götürüyor.

Peyami Safa daha romanın başında Şark masallarını çağrıştıran bir ifâde ile **Attila** hakkında şunları söylüyor: "O, sessiz yolları ile, gölge vermeyen şeffaf dalları ile, alçak çalıkları ile, tavuklarla serçelerden başka bir kuş sesi duyulmayan nihâyetsiz bir çölde çalılarla şeytanlardan doğmuştur" (s.3).

Lâtin efsânelerine göre ise **Attila**, kaza ve kaderin yarattığı bir ebedî azap ve harâbe Mesihidir. İnsanlığı kahretmek ve bu aralık bütün günahkâr Romalıların fenâlıklarını cezalandırmak için yeryüzüne gelmiştir. Bu efsânelerden çıkarabileceğimiz hükme göre, **Attila** bir insan değil, bir timsal, esâtirî bir remz ve insanlara, bilhassa Romalılara Allah'ın belâsıdır. Çünkü romanda, "Allah'ın kamçısı" olarak nitelenen **Attila**, olağanüstü güce sahip bir varlık olarak tanıtılır (s.3).

Aynı zamanda romanın şahıslarından da biri olan Romalı "hayalperest ve hassas" tarihçi **Priküs**, **Attila**'nın ah ile bir toz bulutu gibi, yarı görülüp yarı kaybolan bir cisim sıfatı ile geçişini anlatırken şu cümleyi de kullanır: Bu ona "Tür-ı Sînâ'da ilâhî tecelliye beklemek kadar güç gelmişti. Çünkü, "Bütün insanların kudretinin mecmuunu kendisinde taşıyan adam, insanlardan ziyâde ilâhlara yakın adam geliyordu" (s.32).

Bu romanda **Peyami Safa**'nın, gerek **Attila**'yı, gerekse o devrin insanların ve yaşayışını anlatırken, efsâne ve masal kültürü ile birlikte, sık sık dinî unsurlara da başvurduğu görülmektedir. Romanın pek çok yerinde "Allah", "metropolit", "kilise" ve "papaz" gibi kavramlara çok sık rastlanıyor. Ayrıca romanda dinî bir atmosferin hâkim olduğu ve dinî motiflerin kullanıldığı iki ayrı efsâneye de yer verilmektedir. Birinci efsâne, 451 yılında (5. asır) vukua gelen bir güneş ve ay tutulması ile ilgilidir. Roma halkının bu olaydan çok korkması üzerine bir piskopos havarilerden **Saint Paul** ve **Saint Pierre**'in mezarları

37. **Peyami SAFA**, *Attila* (Târihî Roman), Resimli Ay Matbaası T.L.Ş., İstanbul 1931. (Zikredilen metinlerle verilen sayfa numaraları bu baskıya âittir.)

başına giderek İsa nâmına onlardan kendilerini felâketlerden korumalarını ister (s.106). Bu vesile ile burada ayrıca ateşten ve Cehennemden söz edilir, Allâh'ın emirlerine itaat etmeyen ve nefislerinin arzusuna göre yaşayanların Cehenneme girecekleri ifâde edilir (s.107).

İkinci efsâneye göre ise, "İstikbâli keşf hususundaki muvaffakiyetleri ile halk arasında peygamlar zannedilen" bir ihtiyar, Roma ile yeni bir savaşın eşiğinde olan **Attila**'ya şöyle seslenir: "Sen Allah'ın kamçısıdır, senin sapın Allah'ın elindedir. Ve o, kudret-i samedâniyyetini arzın günahkârlarına senin vasıtanla izah eder. Fakat bazan, Haktaâlâ, semavî intikamlarına fasıla verir. Nitekim, Romalılara karşı muhârebede galip olmayacaksın, tâ ki sen, kudretin Hak'tan geldiğini idrâk edinceye kadar. Fakat, kaybedeceğin bu muhârebede en büyük Roma kumandanı da mahvolacaktır" (s.154).

Romanda **Peyami Safa**'nın bu tür efsânelere yer vermesinin sebebi, **Attila**'nın olağanüstü gücünü ve onun Roma halkı arasına saldırdığı korkuyu göstermek için olduğu kadar, bu gücün sahibi **Attila** bile olsa, onun Allah'ın gücü karşısında bir hiç olduğuna işâret etmek içindir.

8. Fâtih-Harbiye

Fâtih-Harbiye (1931), **Peyami Safa**'nın batılılaşmayı yanlış anlamaktan ve onu taklit etmekten doğan meseleleri ele alıp işlediği en tanınmış romanlarından birisidir³⁸. Bizzat kendisinin söylediği gibi, bu romanda, "...Bir tramvay hattı ile iki kıt'a, iki metafizik ve iki hayat anlayışı" birbirine bağlanmaya çalışılır³⁹. Burada "iki kıt'a, iki metafizik ve iki hayat anlayışı" ile kastedilen, şüphesiz iki farklı kültür ve medeniyetin ifâdesi olan Doğu ile Batı'dır. Çünkü romanda, Fâtih ile Doğu, Harbiye ile de Batı sembolize edilmek sûretiyle bu iki ayrı dünyanın bir mukayesesi yapılır. Dolayısıyla yanlış batılılaşmanın, taklitçiliğin ve kozmopolitliğin acı sonuçlarına temas edilir. İstanbul'un farklı iki mekânında görülen hayat tezâhürlerinden ve insan manzaralarından bazı kesitler sunan yazar, yarattığı birtakım olayları hayata geçirmek sûretiyle batılılaşmayı yanlış anlayan aydın kesimlerin yanılığına ve Doğu-Batı anlaşmazlığının acı sonuçlarına işâret eder. Olaylar üzerinde pek durulmadığı görülen bu romanda, yazarın asıl gâyesinin kahramanlar vasıtasıyla bazı duygu

38. **Peyami SAFA**, *Fâtih-Harbiye*, Ötüken Yayınevi, 2.bs., İstanbul 1968 (Bu yazıda zikredilen metinlerle verilen sayfa numaraları eserin bu baskısına âittir).

39. **Peyami SAFA**, *Seçmeler*, s.285.

ve düşüncelerini okuyucuya ulaştırmak olduğu anlaşılmaktadır. Bunda da yazarın bir hayli başarılı olduğu söylenebilir.

Romanın baş kişisi **Neriman**, Darülelhan (Konservatuvar)'da okuyan, klâsik mûsikî ile ilgilenen ve ud çalan bir genç kızdır. Memur olarak Anadolu'nun çeşitli yörelerini dolaşmış olan babası **Faiz Bey**, onu yedi yaşına kadar saf Türk muhitlerinde büyütmüş, kendi ahlâk ve terbiye anlayışımıza göre yetiştirmiştir (s.55). Özünde kendi mistik ve manevî değerlerimiz vardır. İstanbul'a dönüp gelince de, bu değerlerin yoğun bir şekilde yaşanıldığı ve saygı gördüğü Fâtih semtine yerleşmişlerdir. Aynı çevrenin çocuğu olan, **Faiz Bey**'in fevkalâde terbiyeli ve efendi bulduğu **Şinasi** adlı bir gençle de sözlüdürler. Fakat zamanla **Neriman**'ın davranışlarında, hayat anlayışında birtakım değişiklikler ortaya çıkar. Akrabalarından, bilhassa Galatasaray'dan çıkan ve tahsilini Avrupa'da tamamlayan büyük dayısının ailesinden ve kızlarından aldığı tesirler, **Neriman**'da batılı bir hayata karşı büyük bir istek ve arzu uyandırmaya başlamıştır. Genç kız, çok geçmeden evini, ilgilerini, sözlüsü **Şinasi**'yi ve hattâ babasını terk ederek batılı bir hayat yaşadığına inandığı Harbiye semtinin ve Beyoğlu'nun gece hayatına karışır. Darülelhan'ın alafranga kısmında keman dersleri alan **Macit**'le birlikte bu semtlerin neon lambalarının aydınlattığı ışıklı gecelerinde eğlenir, dans eder, balolara gider. Artık **Şinasi** onun gözünde aileyi, mahalleyi, eskiyi, şarklıyı temsil ederken, **Macit** yeninin, garbın ve bununla beraber meçhul ve câzip sergüzeştlerin temsilcisidir (s.56). Onun için yeni bir hayat demek ise, batılı olmak, yeni ve değişik elbiseler giymek, eğlenmek, sorumsuz olmak, yemek ve içmekten ibârettir.

Fakat **Neriman**, eğlence dolu Beyoğlu gecelerinin birinde tanıştığı bir Rus kızının iğrenç hayatına, çâresizliğine ve trajedisine şâhit olur ve bundan bir hayli etkilenir (s.96-98). Zaten o, **Macid**'i tanıdıktan sonra kendini daha iyi tanıma fırsatı bulmuş, hareketlerini iyice test etmiş, artık nereden gelip nereye gittiğini iyice anlamağa başlamış, **Şinasi** ile **Macid**'i iki ayrı kültür ve terbiyenin remizleri olarak gözleri ile görüp kıyaslamış, "bütün bunlar Neriman'da anadan babadan gelen tesirleri tamamiyle gidermiş" olmamakla beraber, onda bu iki ayrı medeniyetin zıt telkinleri gizli ve içten içe bir mücadeleye de yol açmıştır (s.55). Neticede bir durum değerlendirmesi yapan genç kız, derhal **Fâtih-Harbiye** tramvayına atlar ve babasına, **Şinasi**'ye, çevresine ve alışkanlıklarına, kısaca özüne döner. Doğu ile Batı'dan birisini tercih etmek hususunda bir süre kararsızlık içinde bocalayan **Neriman**, nihâyet aslına dönmek sûretiyle seçimini yapmış, kendisini asıl mutlu edecek olan değerlere dönmüş olur.

Peyami Safa, *Fatih-Harbiye'de, Doğu-Batı Sentezi* adlı eserindeki düşüncelerini romanlaştırmış gibidir. Bunu, romanın kahramalarından **Ferid**'in ağzından dökülen şu sözlerden anlamak mümkündür:

"...Şark ve Garp âlemleri, güneşin doğduğu ve battığı cihetler kadar birbirinden ayrı değildirler. "Prototip" vasıflar ararken basitler üzerinde konuşmuş oluyoruz. Şark ve Garp insanlığın külçesini terkip ederler, bu itibarla, medeniyet dediğimiz şey yeni terkiplere doğru mütemadiyan istihale eder. Buna terakki, tekâmül, değişme, ne dersiniz deyiniz ...Garp medeniyetinin içinde Şark unsurları ve Şark medeniyetinin içinde Garp unsurları yok mudur? Fakat herşey bir derece meselesidir. Bugünkü Garp medeniyeti, gittikçe terkibine daha fazla miktarda karışan çeliği hazmedemiyor, onu kusmak istiyor. Onu makineleşmekten ve büyük sanayiın barbarlaştırıcı, hayvanlaştırıcı tesirlerinden kurtarmak için, terkibinde Şark unsurlarının çoğaltılması lâzımdır. Zannederim ki Garp mistiklerinin istedikleri budur ve bu, zarûridir. Mihanikî beşeriyet, Şarktan biraz muhayyele ve metafizik tasavvurlar dileniyor. Çünkü, her gün biraz daha makineleşen zavallı Amerikalının her gün biraz daha kuruyan muhayyelesi, yarın saati icad eden yahut tayyareyi tasavvur eden bir Şarklının yaratıcı kafasından mahrum kalacaktır. Şark ve Garp, mütevasıl kaplardaki su gibi birbirlerinin eksik taraflarını tamamlamak suretiyle, hem bugünkü müthiş kültür buhranını halledecek, hem de yeni terkiplere doğru gideceklerdir.

Şarkla Garbın mültekasında olan Türkiye, Garp'tan tesir almakta tereddüt etmemelidir. Ancak, bu tesir, bizim tarafımızdan yapılacak mukabil bir tesiri ihlâl etmeyecek derecede kalmalı, yani kültürümüzün güzel ve halis köklerine kadar nüfuz etmemelidir. Bunun için Garp'ta Türk musikisine karşı, bilhassa bugün verilen ehemmiyet artarken, Türkiye konservatuvarından alaturka musiki kısmının kaldırılması çok yanlış bir harekettir. Unutmayalım ki bu kararı verenler ve tatbik edenler, evlerinde ve meclislerinde alaturka musikiden başka bir şey dinlemiyorlar ve kararlarında samimî değil, sadece, şekilperesttirler, günün estetik cereyanlarını bilmiyorlar" (s.113-114).

Peyami Safa'ya göre Şark bu medeniyetin terkibine kendi dinî, millî ve tarihî değerleri ile iştirak edecektir. Elbet bu unsurlar arasında minarelerden duyulan ve meselâ Fatih'teki bir mahallenin güzelliğini yapan değerler arasında yer alan ezan sesi de vardır (s.39). Aslında Doğu, hem manevî, hem de maddî ilimler bakımından üstün zenginliklere sâhiptir. Ancak Şark, Doğu, kendi kendisinin farkında değildir, kendisini tanımamaktadır. Romanda **Faiz Bey**'in

ağzından bu sık sık tekrar edilir. Kızı **Neriman'a**, " ...Bir İngiliz kızına Sadi'y sorsan bilir, sen Şarklı olduğun halde bilmezsin. Kabahat sende mi, Sadi'de mi?" (s.48). diye soran **Faiz Bey'e** göre, kendi kültür ve medeniyet değerlerinden bî-haber olarak yetişen bizim nesillerimiz, birtakım telkinlerin tesiriyle batının câzibesine kolayca kapılmakta, kendimizi tanımadıkları, batıyı da iyi anlayamadıkları için boşlukta kalmakta, dejenerasyona uğramaktadırlar. Onları kurtarmanın tek yolu, onlara kendi kültür ve medeniyet değerlerimizi iyice kavratmaktır. Bizim çocuklarımız İslâmiyeti de iyi bilmezler, onu ilerlemeye engel sayarlar. **Faiz Bey Neriman'a**, **Harun Reşit** zamanında icad edilen bir saati ve o devirde yazılmış değerli bir kitabı göstererek, ona, aynı zamanda bir İslâm halifesi olan **Harun Reşit** devrinde Abbasîler'in ilim, teknik, sanat ve ticarete ulaştıkları üstün seviyeden uzun uzun bahseder (s.47). Böylece bizim kendi medeniyetimizi yapan değerler sistemini ve mazimizi iyi bilmediğimizi söylemek isteyen **Peyami Safa**, **Faiz Bey** vasıtası ile, İslâmiyetin ilerlemeye engel teşkil etmediğine, tam aksine onun çalışmayı ve öğrenmeyi teşvik eden, ilme önem veren bir din olduğuna işâret etmektedir.

Neriman'ın henüz bataklığa saplanmadığı, müslüman bir Türk kızı olmaktan ve **Şinasi** ile birlikte bulunmaktan huzur ve mutluluk duyduğu günlerde, ikisi birlikte İstanbul'un kültür zenginliklerimizle süslü sokaklarında dolaşırken gördükleri bir eski tarihî bina, bir metruk konak onları mazinin derinliklerine alıp götürür. Yine böyle bir gün, "karanlık, harap ve dar bir sokakta" karşılına çıkan eski ve kimsesiz bir konağın önünde hayallere dalarlar ve "bu konakta, ihtiyar, ve me'yus bir adamın, hiç kimse ile temas etmeden, tek başına yaşadığını ve ölümü beklediğini" düşünürler. Onlara göre bu muhayyel ihtiyar, "Çok görgülü bir adamdır, sabırlı bir adamdır, dindar bir adamdır, iyi bir adamdır; solgun bir yüzü, çukura kaçmış nemli ve fersiz gözleri, uzun bir beyaz sakalı vardır, kılsız ve çıplak başına geçirdiği takkesi dümdüz ve buruşuksuzdur; daima, şahnişin sağ tarafındaki pencerenin arkasında oturur ve tesbih çeker; dudakları daima hafif bir dua ile kıpırdar; düşünür, fakat muayyen bir insan veya bir işle meşgul değildir; hep bütün dünyaya, bütün insanlara, Allaha ve ölüme âit umumî fikirleri vardır; sokakta bir ayak sesi duyunca başını titreye titreye penceereye doğru uzatır, kafes deliklerinden bakar, birbirlerine sokularak yürüyen **Şinasi'yle Neriman'ı** görür ve onların daha fazla mes'ut olması için gözlerini kapar, dua eder" (s.63-64).

Şinasi ile **Neriman**'ın muhayyilesini süsleyen bu unsurlar, aslında bizim öz medeniyetimizi yapan, bizim millî kimliğimizi oluşturan değerler sisteminin parçalarıdır. Bütün bu değerleri hakiki ve muşahhas varlıklar hâlinde nesillerimizin gönlüne ve dimağına nakşedebildiğimiz ölçüde, onları Batı'nın yalancı ve aldatıcı câzibesinden uzak tutmamız, onları kendine güvenen, kompleksiz gençler olarak yetiştirmemiz mümkün olacaktır! O zaman **Neriman**'lar "daha medenî yaşamak" (s.84) arzusu ile kendilerini karanlık ve dipsiz bir uçurumun kenarında bulmayacaklar, onları batının süslü ve ışıklı vitrinlerden ibâret câzibesi büyülemeyecektir.

Kanaatimizce romanın mesajı da budur.

9. Bir Tereddüdün Romanı

Bir Tereddüdün Romanı (1933), **Peyami Safa**'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan ve Cumhuriyet inkılâplarından sonra toplum hayatımızda ortaya çıkan uyumsuzlukları, tereddütleri, sarsılan toplumsal değerlerin husûle getirdiği ahlâkî çöküntüyü, Doğu ile Batı arasında sıkışıp şaşkına dönen insanların dramını ele alıp işlediği ve bütün bunların sebep ve sonuçlarını değerlendirdiği bir romandır⁴⁰. Mütareke yıllarında ve savaş sonrasında doğan yaşamak yorgunluğu, toplumsal değerlerin altüst oluşu, geçmişle olan bağların kopuşu, ahlâk bunalımı, maddî ve ruhî sefâlet, hiçbir şeye yüzde yüz bağlanamamak acısı, insanların inanmakla inkâr etmek, yapmakla yıkmak, sevmekle nefret etmek, iyilikle kötülük, isyan etmekle boyun eğmek, ölmekle yaşamak vb. arasındaki tereddüdü üzerine kurulmuş bir eserdir⁴¹. Roman kahramanları "şüphe" ve "tereddüt" içinde bocalayıp dururlar. Kararsızlık, roman kahramanlarının en bariz vasfı olarak dikkati çeker. Kendi ahlâk ve terbiye anlayışımıza göre ve Doğu kültürü içinde yetişen bu kahramanlar, batılı bir hayata özenince, onu hazmedemezler, bunalıma girerler, kararsızlık içinde bocalarlar. Vak'aya hâkim olan şüphe ve tereddüdün sebebi ve kaynağı da budur.

Yer yer otobiyografik bir nitelik de gösteren romanda, içki ve kumar kokan şuursuz ve sorumsuz bir bohem hayatını sanatçılık sanan kimselerle, normal sanatçıların bir mukayesesi de yapılır. **Peyami Safa**, kendisinin de içinde yer

40. **Peyami SAFA**, *Bir Tereddüdün Romanı*, Ötüken Yayınevi, 2.bs., İstanbul 1968 (Zikredilen metinlerle verilen sayfa numaraları romanın bu baskısına âittir).

41. **Cevdet KUDRET**, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman 2*, Varlık Yayınları, Ocak 1967, s.329 vd.

aldığı ve sanat adamları ile aydınların savaş sonrasında sürüklendikleri bu bohem hayatını bu romanında başarıyla işlemektedir.

Peyami Safa'nın aşk, kadın, evlilik, aile ve toplum konularındaki görüşlerini ya bizzat kendi ağzından veya kahramanlarından biri vasıtası ile dile getirdiği bu romanda olay örgüsünün (vak'anın) gelişmesi kısaca şöyledir: **Muallâ Hanım**, okuduğu "*Bir Adamın Hayatı*" adlı romanın yazarı ile tanışır. Yazar onunla evlenmek ister. Ancak genç kız bu konuda bir türlü karar veremez, romanın sonuna kadar tereddütler içinde bocalar durur. Bu arada ortaya ikinci bir kadın çıkar: **Vildan** (Anjel). **Vildan** kocasını İtalya'da bırakıp İstanbul'a gelmiştir. Sanat ve edebiyat çevreleriyle ilişkisi olan, içki içip kokain çeken, kumar oynayan bir tiptir. Bazı davranışları ile tam bir kadına benzemez. Kadınlıkla erkeklik arasında bocalayan, pek çok konuda erkeklerle yarış etmeğe kalkışan birisidir. Çocuk doğurmak, evlenip yuva kurmak gibi kadınlara has birtakım görevleri unutmuş olan **Vildan**'la, tıpkı onun gibi bir bohem hayatı yaşayan yazar, bir süre arkadaşlık ederler. Hattâ aralarında aşka benzer bir ilişki bile sözkonusu olur. Fakat günlerini hep konuşmak ve tartışmakla geçirirler. Bir türlü evlenemezler. Günün birinde **Vildan** ansızın ortadan kayboluverir. Romanda, onun kaybolması ile "**şüphe**" ve "**tereddüt**" döneminin bittiği, artık yeni bir dönemin başlamakta olduğu sezdirilmek istenir.

Olayların bu tabii inkişafı arasında değişik konulara temas eden ve çok önemli mesajlar da veren yazara göre, "her meselede iki zıt kutup arasında çırpınan insan ruhunu, tereddütten harekete geçirmek" (s.34) her zaman mümkün olmayabilir. Bu bir büyük hâdisedir. Hep mütereddit ve kararsız olan yazar, evlenmek ister, ama buna bir türlü karar veremez. Çünkü, devrin bir moda salgını hâlindeki batılılaşma histerisine tutulan, böylece gerçek kadınlık görev ve sorumluluklarını unutan kadınlara güvenemez ve onları tenkit eder. "**Asrî aile**" terkibinden nefret eden yazarın asıl istediği, "bütün an'anevî şartları haiz bir aile teşkil etmek"tir (s.46). Çünkü bazı müesseselerin değişmeyeceği kanaatini taşır ve bu husustaki görüşlerini şöyle açıklar: "Yalnız ailenin asrîsi olamaz. Binlerce senelik mâzisi olan bu müessese, radyo veya çarliston gibi yeni bir buluş değildir ki. Asrî bir dans salonu, asrî bir kadın, perukâr, asrî bir bar anlaşılır şeylerdir, asrî bir aile? Hayır! Asrî namaz, asrî kible, asrî imân olamayacağı gibi. (s.46). Yazara göre, "*Eski ailelerin büyük bir kusurları vardı: Kapalı olmak; eski ailelerin büyük bir meziyetleri vardı: Gene kapalı olmak. Bu kapalılık onların zihinlerini kapamak sûretiyle bir kusur, fakat seciyelerini mu-*

hafaza ettirmek itibariyle bir meziyet oluyordu. Yeni ailelerin de büyük bir meziyetleri var: Açık olmak; büyük bir kusurları da var: Gene açık olmak. Bu açıklık onların zihinlerini açmak sûretiyle birer meziyet, fakat seciyelerini bozmak sûretiyle birer kusur oluyor. O halde, bugün için mükemmel bir zevcenin vasıflarını tayin etmek kolaylaşıyor: Eski ailelerin kapalı ahlâkî terbiyesiyle yeni ailelerin açık fikrî terbiyelerini haiz bir genç kız..." (s.47).

Romanın temel problemlerinden birini kadın ve evlilik konusu teşkil ettiği için, yazar bu konular üzerinde ısrarla durur, kahramanları ile bunları tartışır. **Mualla** ile **Vildan** arasında mukayeseler yapar. **Mualla** hakkında olumlu yargılara sâhiptir. Çünkü **Mualla** duygu insanı değildir; ihtiyatlı davranır, düşünür, hayatını akli ile yönlendirir. Yazar onu tanıtırken şunları söyler: "*Siz asil ve münevver denilen bir ailenin kızı olduğunuz halde snop değilsiniz; eski kızlar hisleriyle ve ihtiraslarıyla yaşıyorlardı, şimdikiler yalnız heveslerinin peşinde gidiyorlar; sizde ikisinde olmayan bir şuur zenginliği var. Kitap sizin nazarınızda tuvalet eşyası meyanında olmadığı için yalnız anlamak, yahut düşünmek için okuyorsunuz*"(s.51). Fakat **Vildan** çok farklı bir kişiliktir. Daha doğrusu kişilik arayışı içinde olan bir tiptir. Ürkek, şüpheli ve kararsızdır. Neyin doğru, neyin yanlış olduğuna bir türlü karar veremez. Yazarın onu, tereddütler içinde bocalayan asrın bir temsilcisi olarak çizdiğine hiç şüphe yoktur. "Asır tereddüt ediyor." diyen yazar, septisizm'in yeni bir fikir hareketi olmadığını, fakat şüphemizi ve tereddüdümüzü ancak zekâmıza mahsus bir hak addetmemiz ve irâdemize çelme takmasına izin vermememiz gerektiğini ifâde ettikten sonra (s.172) "**asrî kadın**" konusundaki görüşlerini **Vildan**'a şöyle açıklar:

"Tembelliğin mâzereti hâlinde bir şüphe ve imansızlık en kötü şeydir. Dünyanın azgın faaliyetinde ve gâye ne olursa olsun bu ezeli ve ebedî oluş içinde hepimiz dinamik rollerimizi yapmağa mecburuz. Yeni kadınların çoğu ana olmayı zarafete mugayyir bir şey sayıyorlar ve çocuk viyaklamasından nefret ediyorlar... Kadının ebediyeti zekâsında değil ,rahmindedir. Yeni kadın, yaratıcılığın merkezini şaşırmıştır. Senin ümitsizliğin buradan geliyor. Pirandello mütrecimi değil, bir çocuk anası olarak ebedileşebilirsin. Emin ol ki sana "evlen, çocuk yap, yuva kur" diyen bir mahalle imamı, bir kadın nine, bir papaz veya ak sakallı bir bunak, zannettiğin kadar haksız değildirler... Mütearifelere karşı isyanımızı bir orjinalite sanıyoruz; bu, senin ve sizin kabahatinizden ziyâde, tesiri altında kaldığımız Avrupa fikriyatının züppeliğine âit bir şaşkınlıktır. Klâsik memelerden süt emmeyen bütün fani yeni cereyanlar, senin gibi milyonlarca kurban

veriyor...Analığa karşı hürmetsizliğimizin cezâsı, aynı zamanda, hem tabiattan, hem de cemiyetten geldiği için iki misli dehşetli olacaktır. Onun için ben sana derim ki, saadetin ve idealin ve herşeyin karnındadır.Daima olduğu gibi kâinatı senin karnın idare edecektir"(s. 172)

Vildan bu sözleri hem yadırgar,hem de onlar üzerinde biraz düşünür.Yazarın yeni ve farklı şeyler söylediğine inanır. Çünkü ona göre,daha önce "müthiş imkânsızlıkları hissetmiş bir muharrir", "birtakım kelimelerin,nazariyelerin kalıpları üstüne çıkmış, sözle anlatılması kabil olmayan felâketleri hissetmiş bir adam" gibi görünen yazar, şimdi bir hayli değişmiştir. Şunları söyler yazara; "*Sen böyle değildin. Şimdi nedir bu tabiatlar, cemiyetler,analıklar, idealler, saadetler. Bu söylediğin şeyleri İncil de, Kur'an da yazıyor..*" Yazarın sustuğunun görünce de, "...Evet...Belki de haklısın" deyiverir (s.173).

Burada yazar İncil ve Kur'an'ı kendi görüşlerinin kaynağı olarak gösterip,kendisinin bu kitaplardaki hükümleri, dolayısıyla Allah'ın buyruklarını ifâde ettiğini söylemek istiyor ve Allah tarafından insanları doğru yola sevk etmek için gönderilmiş olan bu kutsal kitapların söylediklerinden, yani Allah'ın buyruklarından uzaklaşanların yanlış yollara sapacaklarını vurguluyor. Bu arada yazar, asrın ve insanlığın gidişine de kendine göre bir yorum getiriyor. Ona göre biz, birtakım sun'iliklerle, kılık ve kiyâfetimizle, makyajla farklı olmağa çalışıyoruz. Bunlar, "*ellerimizde gizlenen vahşî pençeye insanî bir şekil vermek içindir. Sevdiklerimizi öldürüyoruz, çünkü onlar da bizi öldürüyorlar; fakat darbelerimizi insanca vurarak, açtığımız yaraları nâmütenâhî şefkatimizle iyi etmeğe çalışarak ve tekrar yaralıyarak, sevdiklerimizi hazla keserek güzel tezadını tattırarak öldürüyor ve ölüyoruz.. Yaşamak, yaralamak ve yaralanmaktır; fakat insanca.. Bizim tıynetimiz, ruhumuzun hayvan ve Allah'a giden iki yolunun mündemicidir. Ne melek, ne hayvan! Hem melek, hem hayvan! Bununla beraber yüzümüz meleğe doğrudur, gâyemiz Allah'a doğrudur. Fakat bu bir gâye değil, manevî teşekkülümüzün kendi kendine aldığı bir veçhedir, bizatihi bir gidiştir*" (s.178).

Burada insanoğlunun ulvî ve suffî olmak üzere iki yönüne işâret edilmektedir. Bunlardan herhangi birini seçmek, yani melekleşmek veya hayvanlaşmak insanın kendi elindedir. Allah bu güç ve irâdeyi ona vermiştir. O, irâdesini ulvî yönde kullanarak ya melekleşecek veya suffî yönde kullanarak hayvanlaşacaktır. Birincisi inanan insanda teşekkül eden manevî gücün bir

ifâdesidir ki, onu Allah'a götüren yoi oa budur. Romancıya göre, "...*Bu durmadan dönen çark, bu göz kâartıcı hız, bu nâmütenâhî yaratılış, oluş ve gidiş, tereddüdü ve tembelliği affetmiyor; hiçbir şeye inanmayanların da en imanlılar kadar kendi faaliyetine karışmasını istiyor ve irâdeye kadar işleyen bir septsizmin, bir şüphe ve tereddüdün cezâsını böylece veriyor... Pek çok kimseyi onların ruhî sefâletleri perişan etmiştir. Hepsini bu tereddüt mahvetmiştir... Kimi kozmopolit ve millî duyguların medd ü cezri arasında, kimi cinsî ve âşıkâne meyilleriyle aile ve dostluk vefâsının çarpışması içinde ve hepsi, mevcutla alâkalari kesilerek, enerjilerini kaydeberek, bir muvazene unsuru olmaktan çıkarak, tereddüdün çocukları olan fuhuş, alkol, sefâlet ve şifasız bir bedbinlik içinde hastalandılar, parasız kaldılar, süründüler, perişan olup gittiler. Hiçbiri klâsik ve ezeli âhengi hissetmemişti ve hepsi, asrın geçici anarşisini devrin hakiki işâretlerinden biri sanmıştılar ve nihâyet canlarından usanmıştılar"* (s.186).

Yazarın bu telkinleri, aslında bütün ailesi "Türk kültürü içinde büyümüş" (s.175) bir genç kadın olan **Vildan** üzerinde olumlu tesirlerini göstermekte gecikmez. Onun ansızın ortalıktan çekilivermesi ise, romanda, artık şüphe ve tereddüt devrinin sona erdiğinin bir işâreti olarak sezdirilir. Bu devir, hertürlü şüphe ve tereddütten kurtulmuş, imâna sarılmış insanların devri olacaktır.

10. Biz İnsanlar

Peyami Safa'nın 1939 yılında Cumhuriyet gazetesinde tefrika edildikten sonra, 1959 yılında kitap hâlinde de basılan bu romanı⁴², İstanbul'un işgâli yıllarında ortaya çıkan birtakım olaylardan hareket etmek sûretiyle devrin aydınlarında görülen kararsızlıkları sergileyen, psikolojik ve toplumsal yönü ağır basan bir eserdir. Oldukça basit olan vak'ası iki çocuk arasında geçen bir kavga ile başlar. Çocuklardan birisi olan **Tahsin**, yoksul bir ailenin çocuğudur ve komşularının yardımı ile okumaktadır. Diğeri ise, varlıklı bir ailenin şımarık çocuğu **Cemil**'dir. Kavga esnasında **Cemil**, **Tahsin**'e "eşek Türk" der, **Tahsin** de ona bir taş atar, yüzünü yaralar. Haksız olmasına rağmen okul idaresi **Cemil**'den yana tavır koyar ve **Tahsin**'i cezalandırmak ister. Bu olaylar sırasında, **Tahsin**'i savunan ve yardım etmek isteyen öğretmen **Orhan Şakir** ile **Cemil**'in amcasının kızı **Vedia** tanışır. Bundan sonra romanda , bir tesadüfün karşılaştığı **Orhan Şakir**'le **Vedia**'nın sosyal ve psikolojik yapılarının sebep

42. **Peyami SAFA**, *Biz İnsanlar*, Ötüken Neşriyat, 6.bs., İstanbul 1980. (Zikredilen metinlerle verilen sayfa numaraları eserin bu baskısına âittir).

olduğu olaylar irdelenirken, insanların zaafı ve zayıf tarafları üzerinde durulur, devrin kimi aydınlarının temsilcisi durumunda olan okul idarecilerinin millî ve dinî herhangi bir endişe ve tedirginlikleri olmayan kozmopolit bir aileye karşı olumlu, fakat tek suçu milliyetini sevmek ve onu müdafaa etmek olan bir çocuğa karşı ise olumsuz tavır takınmaları eleştirilir.

Başlangıçta **Orhan Şakir**, dünyada herşeyi güzel yaşamaktan, maddî hazlardan ibâret sanan birisidir. Karşılaştığı çeşitli olayların tesiriyle kendini, "bir murakabe-i nefse muhtaç görmeğe" başlar ve "bir nevi sükût-ı hayâle uğramış gibi" olursa da, yine de "bir türlü yenemediği azılı hisleri var"dır. Kendisini şöyle tanıtır: "Ben ruhunu inkâra çalışan ve her duygusunu ve muhakemesini vücudunun, hazım cihazının taleplerine irca etmeğe kat'i sûrette karar vermiş insandım" (s.96). Onu böyle maddeci (materyalist) olmaya iten, babasının yanlış dinî telkinleri ve pek mutaassıp tavırları olmuştur. Babasının baskıları sebebiyle ailesinden koparak kurtuluşu materyalizme bağlanmakta bulan **Orhan Şakir**, yabancı hayranı, kozmopolit ve alafranga düşkün bir tip olan **Cemil**'in annesi **Samiye Hanım** ve sadece zengin ve hatırlı oldukları için ona ve ailesine dal-kavukluk eden okul idarecilerini tanıdıkça, tuttuğu yolun doğruluğundan şüphe etmeğe başlar, bunalıma girer. **Cemil'e Tahsin**'in attığı taşa, "kozmpolit bir aileye karşı millî vicdanını, refahlı bir sınıfa karşı halkın öfkelerini" (s.45) bulan **Orhan Şakir**, tekrar ailesine döner. Burada yazar, ailesinden kopmuş, manevî değerlere sırt çevirmiş kimselerin huzurlu olamayacakları mesajını verir ve onları maddecilikten kurtulmaya çağırırken, dini yanlış anlayıp öyle uygulayanlara, mutaassıp kimselere de şiddetle çatar. Yazara göre, ilmi yalnız dinî bilgilerden ibâret sanan mutaassıpların, hem dine, hem de topluma zararı dokunur. Çünkü insan ilim ve din, yani madde ve mânâ ile bütünlüğünü ve dengesini kazanır. Babasının evinde ilim nâmına hadisten ve tefsirden başka bir söz duymayan, merak ve tecessüsü yasaklanan, körü körüne imana mecbur edilen **Orhan Şakir**'e, dinî ve şer'î meselelerde çok mutaassıp ve müsamahasız bir adam olan babasının faydadan ziyâde zararı dokunmuştur (s.97).

Halbuki, "şüpheden doğmayan her iman piçtir" diyen **Peyami Safa**'ya göre⁴³, insanı hakikate götüren aklıdır, merak ettiğini, bilmediğini araştırmasıdır. O, şüphelerinden ancak böyle kurtulur, gerçeklere ulaşır ve teslim olur. Çünkü ilmî ve vicdanî kanaatlerinin birleştiğini görür. Bu romanda ruhçu (spiritüalist) ve

43. Ergun GÖZE, *Peyami Safa*, s.7.

maddeci (materyalist) görüşlerin bir mukayesesini yapan yazar, maddecilerin insanı yalnız şuurlu bir makineden ibâret sanmalarını da tenkit eder. Çünkü onlar da, **Orhan Şakir**'in babası gibi mutaassıptırlar ve yanlış yoldadırlar. En doğrusu, insanı gövde ve ruhtan, madde ve mânâdan ibâret görmek ve onu buna göre eğitip yetiştirmektir. O mükemmelliğini ancak böyle bulur. Romanda **Vedia**, şüpheli, kararsız ve güvensiz tavırlarıyla hep bir ideal buhranı içinde bocalarken, önceleri babasının yanlış dinî telkinleri, okuduğu gazete, mecmua ve kitapların tesiriyle maddeciliği bir iman hâline getirmiş olan **Orhan Şakir**, dinî ve manevî değerlerle beslenmeğe başladıktan sonra huzurun kendisine güldüğünü görmüştür.

11. Matmazel Noraliya'nın Koltuğu

Psikolojik roman tarzının edebiyatımızdaki en başarılı örneklerinden birini teşkil eden bu romanında **Peyami Safa**, kâinatın sırlarını ve yaradılıştan metafizik meselelere meyyal olan insanın iç dünyasını, ruh âlemini inceler. Yazar, hayatının en olgun devresinde, ömrünün son seneleri içinde kaleme aldığı, fakat maalesef yayınlandığını göremediği *Mistisizm* (1962) adlı eserindeki düşüncelerini *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* (1949)'nda en güzel şekilde romanlaştırmış gibidir. Kendisinin en çok beğendiği romanı da budur. Gerek roman kurgusu, anlatım tekniği ve gerekse dil ve üslup bakımından kusursuz sayılabilecek bu roman, huzur arayan ruhun, değişik sosyal olaylarla hırpalanan insanın, kurtuluşu felsefede aramasının ve bu yolda yürürken hidâyete ermesinin bir hikâyesidir.

Romanın konusunu şöyle özetleyebiliriz: **Ferid**, veremli bir anne ile yine veremli kızkardeşleri arasında büyüyen, hasta eşini ve çocuklarını terkedip Almanya'ya giden bir babanın oğludur. Karşılaştığı ve yaşadığı acı ve hüznü olaylar sebebiyle son derece sinirli, şüpheli ve vesveseli bir gençtir. Felsefeye düşkündür. Sürekli bu tür kitaplar okur. Ayrıca, oturduğu pansiyonda, öte âlemlerle ilgisi olduğunu söyleyen kimselerle de karşılaşmıştır. Esasen dinî duyguları zayıf bir genç olduğu için, bu çeşit konulardan uzak durmak ister. Ancak bir süre sonra kiraladığı **Matmazel Noraliya** adlı ölmüş bir kadının evinde de aksilikler peşini bırakmaz. **Matmazel Noraliya** hep rüyalarına girer ve ona bir şeyler anlatmağa çalışır. Asıl kimliği romanın sonlarına doğru açıklanan bu kadın da, hayatında çok acılar ve sıkıntılar çekmiş, sonunda kendisini dine vermiştir. Hattâ ölmeden az önce öte âlemlerden haberler bile vermeye başlamıştır. **Ferid**

Matmazel Noraliya'nın hatıralarını yazdığı özel defteri ele geçirir. Defteri okudukça da, içinde yeni ve çok değişik, huzur veren birtakım duyguların filizlendiğini hisseder. Kısa bir zaman sonra da **Matmazel**'in ruhu ile temasa gelir ve onunla konuşur. Bundan sonra **Ferid**'in karakteri tamamen değişir. Kendine güvenen, morali yüksek, dindar ve inançlı bir kişiliğe bürünür. Hasta kızkardeşi **Nilüfer**'in iyileşmesi ve **Ferid**'in dargın olduğu sevgilisi **Selma** ile barışması da aynı günlere tesadüf eder. Böylece **Ferid**, şüphe, korku ve guruntularından kurtularak mutlu bir geleceğe doğru ilk adımlarını atmış olur⁴⁴.

Matmazel Noraliya, aslında **Nuriye** adlı bir Türk kızdır. Babası Sultan Aziz sarayının ileri gelenlerinden **Macit Bey**, annesi ise bir İtalyan'dır. "**Nurilya**" olan adı **Nuriye**'ye tebdil edilerek baba annesinin yanına verilmiş ve baba annesi on sekiz yaşına kadar ona Türkçe'yi, din'i öğretmiş, onu çok bilgili bir müslüman kız olarak yetiştirmiştir (s.153, 169). **Nuriye** yaşadığı farklı mekânların ve olayların ve bilhassa okuduğu kitapların tesiriyle ve ani bir ilhamla mistik bir hayata yönelmiştir. Bir süre psikolojik buhranlar geçirmiş, varlık-yokluk meselesini düşünmüş, inanmakla-inanmamak arasında gidip gelmiştir. Zaman zaman aklını kaybettiğini sanmış, derinden sarsılmıştır. Fakat çok geçmeden anlamıştır ki, kendisi ile Allah arasında "**benlik**" denilen bir duvar vardır. İşte bunu aşmak ve Allah'a varmak arzu ve iştiyâkı bütün benliğini yakmağa başlamış ve bunda başarıya da ulaşmış, tasavvuf dili ile söylemek gerekirse, "**fenâfillah**" mertebesine ulaşmıştır. İşte **Ferid**'in eline geçen özel defterinde **Nuriye** (Noraliya), yaşadığı bütün bu olayları, safha safha not etmiştir.

Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, tabiatıyla **Peyami Safa**'nın dinî tezâhürler bakımından en zengin romanlarından birisidir. Başlangıçta buhranlı bir tip olarak görülen **Ferid**'in gelişen olaylara paralel olarak yavaş yavaş nasıl kişilik değiştirdiği, şüphe ve korkularından sıyrılarak nasıl imana geldiği ve kendi cemiyetinin değerlerine nasıl bağlandığı anlatılırken, romanın muhtevası gereği pek çok dinî olaya atıfta bulunulmuş, bir çok dinî olayın da izahı yapılmıştır.

Bir gün çarşıda, yine buhranlarından birini geçiren **Ferid**'in karşısına, sakallı, beyaz kaşları altında sürmeli gibi siyah gözleri ve başında sofuların giydiği kenarı yukarı kıvrık, namazda secdeye engel olmayan ve şapka kanununa uymayan siyah külâhı bulunan bir ihtiyar çıkar ve **Ferid**'e, "Ne zaman ki

44. **Peyami SAFA**, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*, Sulhi Garan Matbaası, 2.bs., İstanbul 1964. (Zikredilen metinlerle verilen sayfa numaraları romanın bu baskısına âittir).

sıkıntıda, derin bir nefes al, içinden tut nefesini, yüreğinden bir kere, ama yüreğinden, sözüme dikkat et, yüreğinden, yüreğinden anladım mı? Yüreğinden bir kere "Allah'ım" deyiver, sonra nefesini birden koyuver. Anladın mı?" **Ferid** ihtiyarın dediğini aynen yapar ve "Birden bire içinde bir dağbaşı ferahlığı" hisseder (s.44). Buhranlarından kurtulması ve sağlığına kavuşması hususunda **Ferid**'e ev sahipleri **Vafi Bey** de çok yardımcı olur; birtakım dinî olaylara, hadislere, bazı âlim ve şeyhlerin sözlerine işâret etmek sûretiyle **Ferid**'e tavsiyelerde bulunur. **Ferid**'e bilhassa **Beyzavî** tefsirine itimat etmesini (s.64) söyleyen **Vafi Bey**'e göre, dünyadaki her şeyde Allah'ın bir hikmeti vardır ve her şeyin sebebi de odur (s.67). Hastalıkların çaresini de ondan dilemek gerekir. Bunun için **Ferid**'e devamlı koynunda taşıması için bir muska yazar, ayrıca ona yatarken, kalkarken bismillah çekip dua okumasını, bilhassa "Âyetelkürsî" yi okumayı ihmal etmemesini söyler (s.70-71). Romanda dindar bir halk çevresinin temsilcisi olan ve halk ağzı ile konuşan **Vafi Bey**'e çok itimat eden **Ferid**, onun söylediklerine aynen uyar; böylece hafakanlardan, korku ve buhranlardan kurtulmaya çalışır. Rahatladığını da hisseder (s.124-132).

Dinî ve manevî unsurları, telkin ve tesirleri gittikçe artan bir hayatın içine her gün biraz daha çekilen **Ferid**, **Selma**'ya duyduğu büyük aşkı da mistik bir havaya sokarak, "sevgim onu kendimde veya kendimi onda yok etmek özleyişleriyle karışıyor ...Oradan ebediliğe ve belki Allah'a çıkar gibi oluyorum" (s.136) demeğe bile başlar. **Ferid**'in düşünceleri ve söyledikleri karşısında tasavvufun mecâzî aşktan ilâhî aşka geçiş merhalesini hatırlamamak mümkün değildir.

Ferid tam bu sırada **Matmazel Noraliya**'nın evini kiralar. Hangi dinden olursa olsun, sağlığında herkes tarafından sevilmiş olan bu evliya gibi kadının evinde **Ferid** enterasan olaylarla karşılaşır. Bir gece boş olması gereken üst kattan sesler gelir, **Matmazel**'in duvardaki tablosu canlanmış gibi olur. Hattâ bir defasında odasına bir ses hâlinde gelip **Ferid**'i yukarıya çağırmış ve onu kendi koltuğuna oturtmuştur. **Ferid** bu koltukta büyük bir huzur duymuştur. Sabah olup da **Ferid**'in anlattıklarını dinleyenler, aslında evin süt kat odalarını hiç görmemiş olan **Ferid**'in söylediklerinin gerçeğe tıpa tıp uyduğunu hayretle görmüşlerdir. **Ferid** bu meseleyi Sorbon'da tahsil yapmış arkadaşı **Yahya Aziz**'le tartışır. **Yahya Aziz**, **Ferid**'in yukarıdaki koltuğu daha önce görmediğine inanmakla beraber, bu olayın doğruluğunu da kabul edemez. Böyle bir olayın ilmî bir açıklaması yoktur. İşte bunun üzerinedir ki **Ferid** ve arkadaşı, **Ferid**'e

ilham veren, yol gösteren **Matmazel**'in hayatını araştırmaya başlarlar. Onun soyunu sopunu, nasıl yetiştiğini, baba annesinden aldığı tesirleri, zikir ve çile dolu hayatını ve nihâyet Allah katına nasıl yükseldiğini vb. etraflıca öğrenirler. Romanda bütün bu meseleler inandırıcı bir üslûpla ifade edilirken, mistisizm konusu da en ince teferruatına varıncaya kadar ele alınır ve işlenir.

Duasıyla hastaları iyi ettiğine inanılan, öleceği günü bilip haber verdiği söylenen (s.176-178) **Matmazel**'in **Ferid** üzerinde elbet önemli tesirleri olmuş, **Matmazel Noraliya**'nın koltğuna oturmak **Ferid**'e tamamiyle dindar ve mistik bir şahsiyet kazandırmıştır. Bu bahsi kapatmadan önce **Matmazel**'in **Ferid**'in eline geçen ve onun ani bir ilhamla mistik bir tecrübeye girişinin safhalarını gösteren hatıralarından da birkaç pasaj aktarmak istiyoruz:

27 Eylül 1317

"Üç seneden fazla vardır ki bu defteri açmadım. Kalemin elimden kaçıyor. Tâb u tüvânım kalmadı. Bütün sevdiğlerimi gaip ettim. Bir aralık aklımı da gaip ettim. Hiç bir ümide mâlik değilim. Yazmak lüzümsüzdür. Sıkıntımдан bu defteri açtım. İki gün sonra Ada'daki eve taşınacağız. Karşısı denizmiş, arkası çamlık. Su, ağaç, duvar, virane, çöplük hepsi birdir. Ben her şeye küsmüşüm. Aklımı kaybettim de neden anı sonradan buldum. Delilik çok fena şey. Velâkin akıllılar için böyledir. Mecnunlar için bu bir rahatlıktır. Yoksa tecennün ederler miydi? Akıllı sevmediği dünyadan kaçıyor. Anın abese tahammülü yoktur. Ve Allah'ın hikmetini bilmeyenler için her felâket abestir. Ben de bilmedim. Hâlâ da bilmem. Ne günahım vardır? Bana hayatım neden cehennem olmuştur? Çilem ne zaman dolacaktır? Artık hiç bir şey arzu etmiyorum ki keder duyayım. Öyledir de derûnumdaki bî-nihaye hüzün nedir? Neden yolların, penbe güllerin üzerine, güneşin üzerine siyah bir tül gerilmiştir? Ben hâlâ arzu etmemekten başka ne arzu ederim?.." (s.180).

26 Şubat 1317

"Benim ki bütün âmâlim sendedir, ey avâlimin vahdaniyeti, ey vahdaniyetlerin sultan, beni bensiz bırak, sensiz bırakma." (s.181).

12 Haziran 1328

"Yarabbi! Derûnumu her dem tazyik eden bu derin hüzün nedir? Seninle benim arama giren karanlık duvarların gölgesi midir? Onu nasıl yıkıp senin nuruna kavuşayım? Bu karanlık duvar nedir?" (s.183).

.....1328

"Artık bu hatıralara gün ve ay tarihi dahi koymam. Takvimi dahi aşağıya gönderdim. Lüzumu yoktur. Bir kaç gün sonra ayın kaç olduğunu unutacağım. Unutmam lâzımdır. Beni bana ve dünyaya bağlayan herşeyi unutmam lâzımdır." (s.184)

.....1924

"Yarabbi! dedim, al beni artık. Beni dağıt. Zerrelerimi şu çam dallarının üzerine şebnem gibi yağdır. Benim ruhumla şu yaprakları yaldızla. Sana olan aşkıma bir sabah rüzgârı gibi estir. Pencerelelerinin önünde, gözlerini yıldızlara atfedip şifa beyleyen hastaların ciğerlerine dolayım, ferahlık vereyim. Kalbimi ez. Milyonlarca zerreye ayırıp her birini nevmî bir kalbin içine bir bir ümit tohumu gibi at. Orada büyüyeyim. Üşümüş ruhları ısıtıp sana doğru yükseleyim. Aklımı erit ve güneşin ziyasına katıştırıp mecnunların, şaşkınların, âvârelerin, perişan akıllıların gözlerinden dimağlarının içine nüfûz ettir. Karanlık zekâlara aydınlık götüreyim."

"Yarabbi! Canımı sebil ediyorum, ruhumu, hissiyat, efkâr ve malûmâtımı, varımı yoğumu muhtaçlara dağıtmanı senden niyaz ediyorum; yarabbi! Bana ihsan eylediğin nuru andan mahrum olanlarla paylaşabilmekliğim için ne lâzımsa anı yapmayı bana talim etmeni de niyaz ediyorum. İnsanları benliklerinin bu azgınlığından, bu kazanç ve menfaat iptilâlarından kurtarmak için hissemeye düşen fedakârlığı ifaya âmâdeyim. Yarabbi! Meramını hakkıyla ifâde edemiyorum, beni anla, yarabbi! Yarabbi! Yarabbi! Yarabbi!..." (s.187).

Ferid'le birlikte **Matmazel**'in defterini okuyan **Yahya Aziz**, onun hayatını ve hatıralarını şöyle yorumlar: "İskenderiye okulundan beri Katolik ve İslâm tasavvufunda, alâik'ten, tecerrüd'den fenafillâh'a kadar giden mertebelerin türlü derece ve isimleri vardır. Noraliya'nın hayatında ve defterinde temâşâ ve fenâ merhalelerini açıkça görüyoruz. Kendisini Allah'tan ayıran karanlık duvarların benlik olduğunu anlayınca, onu atıp kâinatın ruhuyla birleşmek özleyişini duyuyor. **Muhiddin-i Arabî**'nin "*Fütühât-ı Mekkiye*"sinde tavr-ı sâlis dediği hâl budur. Cüz'inin küllî'ye dalışıdır..." (s.190). **Yahya Aziz**'e göre, "...Dinler, insanın -iştah, şehvet, kazanç hırsı ve kibir hâlinde- kuduran ben'ini Allah'da eritmeye çalışmışlardır ...Ben'in Allah'da yok olmaya koşması azizleri, insanlıkta yok olmaya koşması dâhileri, millette yok olmaya koşması kahramanları ya-

ratmıştır. Bütün bu ideallerde müşterek olan şey, ben'in fenâsıdır. Fakat burada fenâyı (fâni olmayı) lûgat mânâsıyla anlamak doğru olmaz. Bu, mecazî bir yok olma hâlinde bir "emrinde olma"yı tazammum etmelidir." (s.190).

Kendisi de bizzat mistik bir tecrübe yaşamış, ispiirtizma ile uğraşmış olan **Peyami Safa'nın**, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* gibi tam anlamıyla mistik mâhiyette bir roman yazmasının sebebi, kanaatimizce, her iki dünyada da rahat etmek isteyen insanların "**ben**"i "**biz**" potasında eritmesi gerektiğine işâret etmektir. Zira "**ben**"ini aşarak "**biz**"e yükselen insan artık her türlü dünya gâilesinden, çıkar gavgalarından, hasedden, kısaca bütün suflî duygu ve fiillerden uzaklaşıp kendisini doğruya, güzele, iyiye götürecektir bir istikâmete yönelmiş demektir. İşte tasavvufa göre, bu gidişin sonunda fenâfillah mertebesi, yani "**ben**"in Allah'ta eriyip yok olması vardır. Mistik ve ilâhî unsurlarla düşünce dünyasını ve eserlerinin muhtevasını geniş ölçüde besleyip zenginleştirmiş bir yazar olarak **Peyami Safa**, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*'nda huzura, imana, gerçeğe ve mutluluğa eritirdiği **Ferid**'in şahsında, bütün ulvî duygularını, ahlâkını ve aşkını kaybetmiş bahtsız insanlara, kendisine göre bir kurtuluş, bir çıkış yolu göstermektedir.

12. Yalnızız

Peyami Safa'nın yazarlık hayatının en olgun döneminde kaleme aldığı *Yalnızız* (1951), içinde yaşadığımız hayatın karmaşık olayları arasında bunalan, hayâl kırıklıklarına uğrayan insanların sıkıntılarını ve çıkmazlarını işleyen bir romandır⁴⁵. Konusunu şöyle özetlemek mümkündür: **Samim**, **Besim** ve **Mefharet** bir valinin çocuklarıdır. Zengin ve gösterişli bir hayat yaşarlar. **Samim**'le **Besim** bekârdırlar. Kocasını ölmüş olan **Mefharet**'in ise ortaokulda okuyan bir oğlu ile **Selmin** adlı yetişkin bir kızı vardır. Hepsini birlikte oturmaktadırlar. **Selmin** biraz da annesinin zoru ile nişanlısı **Ferhan**'dan ayrılmış, fakat bir süre sonra hamile olduğunu yaymıştır. Aslında amacı annesini zor durumda bırakmak, onu sıkıntıya sokmaktır. Nitekim **Mefharet Hanım** kızının hamileliği ile ilgili olarak kendi kardeşlerinden, yani **Selmin**'in dayılarından şüphelenir. Ancak bu hamilelik konusunun **Selmin**'in bir oyunu, bir entrikası olduğu sonunda anlaşılır. Öte yandan, **Samim**'in ilişki hâlinde bulunduğu **Meral** adlı genç kız **Ferhan**'ın kız kardeşidir ve **Samim**'in gençlik aşklarından olan **Necile**'nin de kızıdır. Bu durumda **Meral**'in **Samim**'in kızı olma ihtimali de sözkonusudur. **Meral** Fransa'ya

45. **Peyami SAFA**, *Yalnızız*, Millî Eğitim Basımevi, Bin Temel Eser Dizisi, Nr. 57, İstanbul 1971. (Bu yazıda romanın bu baskısı esas alınmıştır).

kaçarak orada ahlâksız ve rezil bir hayat yaşamaya başlayan eski arkadaşlarından **Ferihan**'ın tesiriyle onun yoluna girmek üzereyken, araya giren **Samim**, ağabeyisi **Ferhan** ve babası sâyesinde bundan alikonursa da, intihara karar verdiği bir sırada vukuu bulan bir kazada yanarak ölür.

Yazar bu son derece karışık olaylar ve ilişkiler içinde bunalan ve ne yapacağını şaşırarak insanların çâresizliğini sergilerken onlara bazı kurtuluş yolları da göstermekte, bazı mesajlar da iletmektedir. Aslında **Peyami Safa** gibi misyonu, yönü ve eğilimleri belli bir romancının burada sözkonusu ettiği insan ilişkilerini bir romanına konu yapmasını yadırgamamak mümkün değildir. Fakat o bununla, bu tür çapraşık ilişkilerin görülebildiği bir toplum düzenini tenkide tabi tutarken, kendi idealindeki düzenin ölçülerini, şartlarını da ortaya koymaktadır. Romanda yazarın sözcüsü konumunda olan **Samim** tarafından savunulan bu düzenin ancak ütöpik ve muhayyel bir ülke olan "**Simeranya**"da gerçekleşmesi mümkündür. Bu ülkede yaşayanların hepsi "**ben**"i "**biz**" potasında eritmiş olacaklardır. "Maddenin katılaştırmış bir ruh ve ruhun beş duyumuzla idraki mümkün olmayan ince bir madde olduğu kabul edilen" (s.176). **Simeranya** ile, ilâhî bir nizamın tasviri yapılmaktadır. Romandan anlaşıldığına göre, **Samim**'i böyle bir ülke hayâline götüren düşünce şudur: İnsan düşüncesi Ortaçağ boyunca tek ayak üstündedir; İlâhiyatçı görüş hâkimdir ve ilim dinî bir karakterdedir. Bin yıl süren bu durum, Yeni Çağ'ın başlarında yıkılır, tekrar akla ve tabiata dönülür. Bazı ruhçuların ve din felsefecilerinin karşı koymasına rağmen, bu tabiatçı görüş her sahada gücünü ve etkisini uzun asırlar gösterir. Ama bu sefer de insan düşüncesi yine tek ayağı üzerindedir ve "mânevi kudretinin tam şuurundan da, gelişmesi imkânlarından da mahrum kalmıştır". Bütün bir çağ boyunca insanın kendisini yalnız tabiat yapısı içinde anlatmaktan öteye geçmemesi, dini hep ihmal etmesi, insanları maddeci (materyalist) bir felsefeye doğru götürmüş, neticede din harplerinin yerini ekonomik anlaşmazlıklardan doğan para harpleri almış, "Bugün varız, yarın yok" tan ibâret bir fânîlik endişesi içinde mahzunlaşan insan, konfor, lüks, çılgınca mâcera, eğlence ve cinsî azgınlıklar peşinde gününü gün eden, başka ideallerden terdirgin olan bir yaşama telâkkisine sürüklenmiştir. Nihâyet "insanın hayvanlığını medenîleştirdiği kadar, medeniyetini de hayvanlaştıran bu çağ da, beş asır tek ayağı üstünde topalladıktan sonra, yirminci asrın her biri iflâs eden büyük ihtilâlleri ve dünya harpleriyle yıkılmak üzere olduğunu gösteriyor. Yirminci asrın yalnız spiritüalist filozoflarında değil, tabiat âlimlerinde de tabiatı aşan metafizik

prensiplere ve Allah'a doğru bir yöneliş görüyoruz. En büyük zekâlarda, artık iki ayağını da yere basan yeni bir dünya hasreti doğduğu seziliyor" (s.200-202).

İşte **Peyami Safa'nın Simeranya'sı** bu yeni dünyanın adıdır. Bu dünyada yalan dolan, haksızlık, adâletsizlik ve güvensizlik yoktur. Romanda inanmış bir ilim adamı, bir büyük hoca tavrında görülen **Samim**, "Bizim ebedî kalmaya namzet tarafımız, herkese, her şeye, her zamana, her mekâna şâmil ve Allah'a bağlı olan "şuurüstü" ruh bölgemizdir. Onu geliştirdiğimiz nisbette yalnızlık dramımızdan kurtuluruz. Her şeyle, herkesle, her zaman ve her mekânda, nihâyet Allah'la beraber –bir seviyede değil, birlikte– oluruz." (s.449) dedikten sonra, insanları, herkesin birbiriyle barışık olduğu huzur dolu bir **Simeranya** ülkesi kurmağa çağırır ve her şeye sâhip olduğu halde huzuru bir türlü yakalayamayan insana şöyle seslenir: "*Bırak şu maddeyi, boş şu ölçü dehanı, doy şu fizik ve matematik tecessüsüne, kov şu kemiyet fikrini, dal kendi içine, koş kendi kendinin peşinden, bul onu, bul kendini, bul ruhunu, bul, sev, bil, an, gör, kendi içinde gör Allah'ını. Kendine dön, kendine bak, kendine gel... Senin iç zıtlıklarını elemeye yarayacak ve seni kendi kendinle boğuşmaktan kurtaracak ruh mucizelerini ara. İnan mânevîlere ve mukaddeslere, inan! Onlar hakkında bu kadar küçükçe düşünmekten utan! Her sezilen derinliğin ifşâ ettiklerini düşünmekten bile seni alıkoyan tabiatçı metodlarını fırlat ve bitlenmiş elbiseler gibi at. Ortaçağ pazarında haklı olarak ayıpladığın dar kafalılığın anlayış sınırlarını daha fazla darlaştıran beş duyu idrâkinin kapalı dünyası içinde kalma:*

**Arşı geç, ferşi atla, sidreyi aş,
Gör ne var mâverâda ibret-hîz"** (s.467-468).

Samim gerçek hayatta da mütevekkil ve kadercidir. Dürüsttür. Yalana tahammül edemez. Elbet bunlar inancından ileri gelen özelliklerdir. Ona göre, "*Çâresizlik ve tehlike anlarında çırpınmaya ve haykırmaya gelmez. Batan insan, boğulur. Marifet o anları geçirmektir. Sonrası gittikçe kolaylaşır. Kadere teslim olmak lâzımdır o anlarda. Menfi, miskin, âciz bir tevekkül değildir bu. Müsbet, enerjik, hedefli, iyimser bir sabırdır... Kaderin aksilikleri karşısında intibaktan hâkimiyete giden sabır köprüsü üzerinde sâkin olunmalıdır"* (s.117-118).

Romanda kızı **Selmin'in** yaptıklarından bunalan **Mefharet** de daima Allah'a sığınır, içinden hep bir camie koşup secdeye kapanmak ve hüngür hüngür ağlamak gelir (s.105) ve sık sık, "Allah'ım, bana kuvvet ver!" diye dua eder, yalvarır (s.111).

Kötü bir yolun yolcusu olan **Meral** de, bir gece yalnız kalınca nefis muhasebesine girişir ve çevresindeki herkesin, her şeyin kendisinden kaçma sebepleri üzerinde düşünürken şunları fısıldar: "*Her yerde var o. Allah mı? Değil. Ona yakın bir şey. Dur, dur. İsmi bulacağım gibi geliyor. Var bir ismi onun. Fa... Fazilet. Fazilet derler değil mi? Yahut iyilik. İyi olmak. O öğreniyor benden. Ve ben bunu hissediyorum. Demek ben... Bende bir şeyler kalmış ondan...*" (s.323). Meral'in annesi **Necile Hanım**, bir paşa kızıdır. Zengin ve haşmetli bir hayat yaşamış, "bütün ömrünü kendi kendini yağma etmekle geçirmiş bir kadın"dır (s.467). **Peyami Safa** romanın bir yerinde ona bile, "Allah'ım... -Yalnız böyle zamanlarda Allah'ı ararsın değil mi? -Beni affet..." (s.400) diye yalvarır. Ancak mümin Allah'ı her zaman aklında tutar. O yüzden buradaki ironik ifâdede, Allah'ı sâdece sıkıntıya ve zora düşünce hatırlayanlara da bir eleştiri sözkonusudur. Her şeyi fizik kanunları ile izaha çalışan ve hep madde peşinde koşan günümüz insanı, bu idrak ve şuura ermedikçe, sıkıntılarında ve buhranlarından kurtulamayacaktır. Kanaatimizce *Yalnızız*'ın mesajı da budur.

* * *

Netice olarak diyebiliriz ki, **Peyami Safa**'nın, hayatının belirli dönemlerinde zaman zaman tereddütler geçirdiği, buhranlar içinde kıvrandığı, fikrî bakımdan zigzaglar çizdiği bilinmekle beraber, onun umûmiyetle bir imân ve ahlâk adamı olarak yaşadığına da inanılmaktadır. Başta romanları olmak üzere bütün eserlerine hâkim olan ve mükemmele yaklaşan bir sanat anlayışı ile bütünleştirilerek takdim edilen temel düşünce, hiç şüphesiz fertlerin ve toplumların aksayan taraflarıdır. Bunu yaparken, geniş bir İslâmî epistemolojiyi eserlerinin umûmi bir vasfı hâline getirdiği, geleneksel kültürümüzün şekillendirdiği içtimâî ve ahlâkî normları titizlikle korumaya çalıştığı, dinî terminoloji ile ifâdelendirebileceğimiz bütün kutsal değerleri sürekli bir leitmotif olarak tekrar ettiği dikkati çekmektedir. Ancak onun, İslâmî öz'ü fikrî eserlerinin ve romanlarının muhtevasına dâhil ederken ve onları işlerken, son derece şuurlu davrandığını, dine hep kendi çıkarları açısından yaklaşanları, dini istismar konusu yapanları eleştirmeyi ihmal etmediğini de bilhassa belirtmek lâzımdır.

Peyami Safa'nın üzerinde durduğu bir mesele de, Tanzimat'tan beri birçok edebî esere konu teşkil eden batı hayranlığı ve aydın yozlaşmasıdır. O, en bâriz vasıfları, kendi kültürümüzü ve tarihimizi iyi bilmedikleri ve onu iyi okumadıkları için kendimiz hakkında başkalarının, bilhassa düşmanlarımızın söyledikleri ile hüküm vermek olanlarla ömrü boyunca mücadele etmiştir. Ona

göre, bu tür insanlar, maalesef kendi millî geçmişimize sevgi, saygı göstermek, ona dikkatle bakmak basiretini gösterememişler, hattâ onu küçümsemeyi, horlayıp kötölemeyi aydın olmanın, medenî olmanın da bir icâbı imiş gibi takdim etmişlerdir. Ayrıca, batıdan gelen her şeye hiçbir ambargo koymadan kapılarımızın ardına kadar açılmasına birtakım haklı sebeplerle karşı koyanları da devamlı suçlamışlar, seslerini kesmeğe yeltenmişlerdir. Olayları tek taraflı değerlendirmeyen hür fikirli bir aydın olan **Peyami Safa**'nın karşı çıktığı hususlardan birisi de budur.

Aslında **Peyami Safa** da, batı düşünçesinin temel değerlerini kavramış, batılılaşmanın sihirli deyneğine biraz fazlaca sarılmış bir şehirlidir, bir burjuvadır, bir batılı aydındır. Onun da Türk milletini iyi tanıdığı, halkın özünü, gerçek çehresini iyice kavradığı pek söylenemez. Onun bu tarafını tartışmak, her zaman mümkündür. Ama şunu söylemek gerekir ki, **Peyami Safa**, sosyolojik ve târihî mânâda milleti millet yapan, insanı yücelten değerler üzerinde ısrarla durmuş, dinî, millî kültürün en kuvvetli unsuru kabul etmiş, hayatının pratikleri arasında yer vermese bile dinî değerleri savunmuş ve hele asla inkârcı (nihilist) bir tavır takınmamıştır. Geçmiş, yani tarihî boyutları olmayan bir gelecek tasavvur etmediği gibi, kendisini, inancı ve inananları horlamayı marifet sayan aydınlardan hep ayırmış, bu tür aydınlarla mücadeleyi millî bir görev bilmiştir. Millî ve manevî değerlerimizi fedâ etmeden, onları koruyarak gerçekleştirecek bir batılılaşmadan yanadır. Materyalist ve pozitivist batıya karşı spiritüalist doğunun ikâmesini veya bu ikisinin şuurlu bir sentezini savunmuştur. Onun istediği, batı'da olup da bizde olmayan değerleri alıp onlarla kendi değerlerimizi bir terkiye ulaştırmaktır. Ona göre bizim ihtiyacımız olan da budur. Çünkü bütünüyle batı bizim özeneceğimiz bir manzara arz etmemektedir. Dikkat edilirse **Peyami Safa**'nın romanlarını da bu düşünüş tarzına uygun düşecek şekilde kurguladığı görülecektir.